

STRUKTURA ROLNICTWA NIEMIECKIEJ REPUBLIKI FEDERALNEJ

UWAGI WSTĘPNE

Mówiąc o sytuacji gospodarczej Niemieckiej Republiki Federalnej zwykle się mieć na uwadze stan i rozwój przemysłu szeroko rozbudowanego w okresie powojennym, rozwój handlu i komunikacji, natomiast mało stosunkowo uwagi poświęca się rolnictwu. Tymczasem w tym dziale gospodarki dokonują się w ostatnich latach ogromne przemiany i to głównie na odcinku struktury obszarowej gospodarstw, stanu zatrudnienia, chemizacji i mechanizacji produkcji oraz innych czynników kształtujących produkcję roślinną i zwierzęcą. Artykuł niniejszy nie wyczerpuje zagadnienia, poruszone są w nim jednak podstawowe sprawy z zakresu zmian w strukturze rolnictwa NRF, ze szczególnym uwzględnieniem lat 1960 i 1961.

W wyniku II wojny światowej terytorium Niemiec¹ pomniejszyło się o 114,3 tys. km², tj. o 24,3% ogólnego obszaru, który w granicach III Rzeszy z 31 XII 1937 r. wynosił 470,7 tys. km². Mocarstwa zachodnie utworzyły na

TABELA I
Obszar, ludność i gęstość zaludnienia w NRF

Kraj	Powierzchnia ² w km ²	Ludność w tys. ³ 31 XII 1960 r.	Gęstość zaludnienia ³ na 1 km ²
1. Szlezwik-Holsztyn	15 656,98	2 309,4	147
2. Hamburg	747,23	1 837,0	2 458
3. Dolna Saksonia	47 382,08	6 576,1	139
4. Brema	403,77	704,3	1 744
5. Północna Nadrenia- Westfalia	33 959,58	15 852,5	467
6. Hesja	21 108,32	4 783,4	227
7. Nadrenia-Palatynat	19 828,84	3 411,2	172
8. Badenia-Wirtembergia	35 750,12	7 726,9	216
9. Bawaria	70 548,54	9 494,9	135
10. Saara	2 567,40	1 060,5	413
Razem ⁴	247 952,86	53 756,2 ⁵	217

¹ Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1960, s. 13.

² Jw. s. 44. ³ „Wirtschaft und Statistik” nr 4/61, s. 198.

⁴ W artykule niniejszym nie wliczono w skład NRF Berlina zachodniego,

obszarze 248 tys. km² Niemiecką Republikę Federalną, obejmującą 52,7% terenów byłej III Rzeszy, na obszarze 22,8% zaś powstała Niemiecka Republika Demokratyczna; wydzielono także i pozostawiono pod kontrolą czterech mocarstw Berlin, zajmujący 0,2% ogólnego terytorium przedwojennych Niemiec.

W skład Niemiec federalnych weszło 10 krajów, z których największy obszar zajmuje Bawaria i Dolna Saksonia (razem prawie 50% całego terytorium NRF), najmniejszy zaś Hamburg, Brema i Saara, włączona zresztą w granice NRF dopiero kilka lat temu.

Jeżeli chodzi o użytki rolne, jakimi dysponowała III Rzesza to zostały one rozdzielone w sposób następujący:

TABELA II
Rozdział użytków rolnych i lasów wg danych za r. 1938⁶

	Ogółem		Niemiecka Republika Federalna	Niemiecka Repu- blika Demokraty- czna	Ziemie Zachodnie Polski oraz Obwód Kalinin- gradzki ZSRR
	Miliony ha		W liczbach względnych		
Użytki rolne	23,54	100	51,6	23,3	24,8
w tym:					
ziemie orne	19,18	100	44,7	26,5	28,5
łąki i pas- twiska	8,51	100	66,2	15,9	18,5
Lasy	12,94	100	54,1	22,8	22,8

Z terenów wchodzących więc w skład III Rzeszy w jej granicach z 1937 r. NRF przypadły obszary nieco bardziej zalesione, dysponujące mniejszą ilością ziemi ornej nadającej się do uprawy. Jedynie warunki hodowli bydła są tu lepsze, przeważająca bowiem część łąk i pastwisk b. Rzeszy znalazła się na tym terenie.

NRF objęła w posiadanie ziemie bardziej uprzemysłowione, o lepiej rozwiniętej sieci komunikacyjnej. Natomiast ziemie rolne wielkoobszarnicze znalazły się poza zasięgiem Niemiec zachodnich. Toteż struktura agrarna tych terenów była bardzo niekorzystna — przeważały tu bowiem gospodarstwa drobne, a dodatkową trudnością było często spotykane w obrębie jednego gospodarstwa rozbiecie powierzchni uprawowej na kilka do kilkunastu małych

który pozostaje pod kontrolą czterech mocarstw. Powierzchnia jego wynosi 480,97 km² i w dniu 31 XII 1960 liczył 2 202,2 tys. ludności.

⁵ „Wirtschaft und Statistik” nr 4/61, s. 225. W ciągu ostatnich 10 lat tj. od końca 1950 r. ludność NRF (48,2 miliona) wzrosła o 11,6% tj. o 5,6 miliona ludności. Wg źródeł niemieckich około 51% tej ludności przypada na przyrost naturalny i 49% na przyrost powstały w wyniku ruchów migracyjnych.

⁶ Statistisches Jahrbuch... jw., s. 14.

parcelek⁷. Poza tym rolnictwo na terenie NRF cechował przed wojną nieintensywny system gospodarowania. Sytuacja taka stwarzała szczególne trudności racjonalnego zagospodarowania terenów i celowego ich wykorzystania pod względem rolniczym.

Przy ogólnej analizie stanu rolnictwa w NRF należy mieć na uwadze fakt, że w okresie powojennym w Niemczech zachodnich rozbudowano przemysł i wysoko wzrosła jego produkcja, postępowała szybko urbanizacja kraju, zlikwidowano bezrobocie i z każdym rokiem wzrastał popyt na siłę roboczą⁸. W rolnictwie — chociaż starano się mu stworzyć możliwie trwałe podstawy rozwoju w postaci ulg finansowych, szeroko udzielanych kredytów i dostaw maszyn rolniczych — rozwój postępował znacznie wolniej.

Interesującym więc zagadnieniem stała się kwestia zasadnicza, w jaki sposób rząd NRF będzie usiłował rozwiązać najpilniejsze potrzeby rolnicze wobec praktycznie zwięzłej rolniczej bazy produkcyjnej, przy stosunkowo wysokim przyroście ludności (spowodowanym zresztą w znacznej mierze silnymi ruchami migracyjnymi, jakie miały miejsce na terenie Niemiec po II wojnie światowej).

Wśród wielu zmian jakie dokonały się w rolnictwie zachodniemieckim w ostatnim czasie, szczególnie dwie zasługują na uwagę: 1) nagłe zmniejszenie się liczby gospodarstw, oraz 2) odpływ ludności zatrudnionej w rolnictwie do innych działów gospodarki.

Podkreślić przy tym należy pewnego rodzaju odmienną charakteru obu zmian w rolnictwie. O ile odpływ ludności zatrudnionej w rolnictwie można tłumaczyć w znacznej mierze ogólną koniunkturą gospodarczą, dającą ze względu na lepsze warunki pracy i płacy priorytet zatrudnienia w przemyśle — o tyle zmiany w strukturze agrarnej dokonują się w NRF na ogół

⁷ Określaniami *Zersplitterte Feldfluren* oznacza się w Niemczech rozbitcie powierzchni jednego gospodarstwa na drobne parcele. Zjawisko to nader często spotykane jest w strukturze agrarnej NRF. Jako przykład *Wörterbuch der Agrarpolitik*, Paul Parey, 1959 r., s. 16 podaje, że np. w Nadrenii-Palatynacie gospodarstwo rolne o przeciętnej wielkości 4,2 ha posiada powierzchnię rozbitą na 17 oddzielnych parcelek o przeciętnej wielkości 0,23 ha. W Badeni przeciętne wielkości parcelek jednego gospodarstwa wynosiły 0,12 ha.

⁸ Popyt na siłę roboczą w najbliższych latach wzrośnie jeszcze bardziej, ponieważ struktura wieku ludności NRF jest w gruncie rzeczy niekorzystna i roczniki produkcyjne w najbliższych latach będą jeszcze mniej liczne.

Struktura wieku ludności NRF
w 1959 r.

Dla porównania podaję strukturę wieku
Ludności Polski w 1960 r.

0—15 lat	21,5%	34,9%
15—60 lat	62,7%	55,6%
ponad 60 lat	15,8%	9,5%

Poza tym NRF cechuje w dalszym ciągu znaczna przewaga kobiet (w 1960 r. na 100 mężczyzn przypadało 112 kobiet) oraz stosunkowo niski przyrost naturalny (w 1960 r. wyniósł on 6,4‰, a znany najwyższy po wojnie miał miejsce w 1959 r. i wyniósł 6,8‰).

w ramach zaplanowanej działalności rządu NRF, zmierzającej do stworzenia tzw. samowystarczalnych gospodarstw rodzinnych (*Familienbetriebe*)⁹, a ujętej w ramy tzw. „Zielonych planów”¹⁰ ustalanych na każdy rok kalendarzowy.

TABELA III

Finansowe nakłady NRF¹¹ na rolnictwo w ramach „Zielonych planów” w mln marek¹¹

	Subwencje i kredyty					
	1956	1957	1958	1959	1960	1961
I. Polepszenie struktury rolnej i warunków pracy i życia na wsi z tego :	299,5	415	403	573	.	.
1. Regulacja gruntów		15	60	140	418 ¹²	495 ¹²
2. Rozbudowa budynków i rozsielenie ludności	80,0	150	175	250	.	.
3. Gospodarka wodna	25,0	45	38	.	.	.
4. Gospodarka drogowa	69,5	100	50	53	.	.
5. Zaopatrzenie w wodę	30,0	45	30	50	.	.
6. Elektryfikacja	35,0	35	5	30	.	.
7. Pomoc dla wstępujących w związku małżeńskie	50,0	10	25	5	.	.
8. Prace badawcze, kształcenie, narady, oświata	10,0	15	20	20 ¹²	.	.
II. Podnoszenie dochodów ludności wiejskiej z tego :	366,0	797	938	768	.	.
1. Racjonalizacja produkcji	245,0	291	359	257	.	.
2. Podnoszenie jakości produktów i zbytu (głównie mleka)	59,0	480	528	477	.	.
3. Potanienie kredytów i ulgi polityki finansowej	62,0	26	51	34	.	.
Ogółem	665,5	1 212	1 341	1 341	.	.

⁹ *Familienbetrieb* — gospodarstwo modelowe popierane przez rząd NRF, w którym znajduje pełne zatrudnienie jedna rodzina chłopska, a dochody z niego uzyskane pozwalają jej na pełne utrzymanie wyłącznie z gospodarstwa. O wielkości takiego gospodarstwa decydują oczywiście takie czynniki, jak położenie w stosunku do rynku zbytu, stosowany rodzaj uprawy, zmechanizowanie itp. Na ogół przyjmuje się jednak, że przeciętnie gospodarstwa te nie przekraczają powierzchni użytków rolnych 15—18 ha, przy założeniu, że przychody brutto z 1 ha powinny wynosić ok. 1000—1200 marek.

¹⁰ *Grüne Pläne* — plany rozwoju rolnictwa, ustalane każdego roku na podstawie ustawy uchwalonej po raz pierwszy 5 VIII 1955 r. Ustawa formułuje ogólne zadania i środki realizacji polityki rolnej. O powstaniu tej ustawy pisze m. in. Z. Nowak w pracy pt. *Zarys czynników rozwoju gospodarczego Niemiec zachodnich*. Instytut Zachodni, Poznań 1960, s. 167.

Rękojmnią wykonania postulatów „Zielonych planów” winny — zdaniem rządu — być środki finansowe przeznaczone na ulepszanie struktury agrarnej i stworzenie dogodniejszych warunków bytowych dla ludności wiejskiej coraz częściej porzucającej produkcję rolną.

Z tabeli III wynika w sposób bardzo oczywisty, że w polityce pomocy finansowej rząd NRF główny nacisk kładzie na ulepszenie struktury agrarnej (*Agrarstrukturverbesserung*). Środki finansowe na ten cel przeznaczone, a wynoszące w r. 1956 zaledwie 80 mln marek zachodnioniemieckich, wzrosły w 1961 r. pięciokrotnie do sumy 495 mln marek. Wzrost subwencji na pozostałe cele, wymienione w ustawie, wykazuje znacznie mniejszą progresję i tym samym cele te stają się drugoplanowe w „pomocy” niesionej przez rząd NRF dla rolnictwa.

Subwencje i kredyty, udzielane przez rząd NRF chłopom, powodują wysokie zadłużenie rolnictwa. W lipcu 1960 r. zadłużenie chłopów z tytułu udzielanej im pomocy finansowej wynosiło 12 mld marek. Zadłużenie to wzrosło o 285% od r. 1951. Przeciętnie od r. 1956 zadłużenie rolnictwa NRF wzrasta każdego roku o 1 mld marek¹³.

Nacisk ekonomiczny rządu NRF na gospodarstwa rolne oraz ostra konkurencja między nimi spowodowały przede wszystkim poważne zmiany w strukturze agrarnej.

I. STRUKTURA AGRARNA NRF

Rząd NRF, podejmując uchwały odnośnie do zmian w strukturze agrarnej, usiłuje utworzyć na swoim obszarze gospodarstwa, które wytrzymałyby konkurencję zarówno wewnątrz kraju, jak i z rolnictwem innych krajów w ramach zachodnioeuropejskiego rynku. Wysuwa się stąd hasło tworzenia możliwie dużych gospodarstw chłopskich, zmechanizowanych i przez to odciążających siłę roboczą. Ten proces przemian w rolnictwie zachodnioniemieckim odbywa się w ramach tzw. regulacji gruntów (*Flurbereinigung*), rozsiedlania wsi (*Dorfaussiedlung*) oraz ulepszania struktury agrarnej (*Verbesserung der Agrarstruktur*). W wyniku tej planowej działalności władz bońskich oraz istniejącej silnej konkurencji gospodarstw w zakresie produkcji rolnej na przestrzeni l. 1949—1960 zaznaczył się nagły spadek liczby gospodarstw drobnych i przyrost gospodarstw średnich oraz dużych. Część z tych drobnych gospodarstw w ogóle znikła, a ich powierzchnia użytkowa w sposób mniej lub bardziej lichwiarski została sprzedana innym gospodarstwom, bądź też została przez nie wydzierżawiona. Część gospodarstw, znajdująca się na granicy opłacalności i mogąca współzawodniczyć z innymi poprzez zakup lub dodzierżawienie użytków rolnych, przesunięta została do wyższej pod względem użytków rolnych kategorii.

¹¹ *Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten*, 1959.

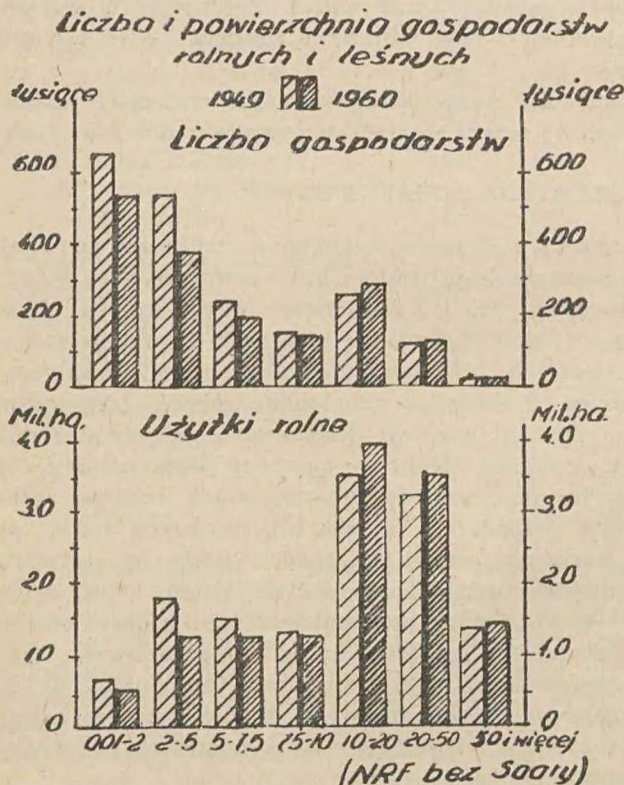
¹² *Die Lage der westdeutschen Landwirtschaft 1959/60*. Ausschuss für Deutsche Einheit 1961 s. 21.

¹³ *Die Lage der Westdeutschen...* s. 27.

W l. 1949—1960 wydatnie zmalała grupa gospodarstw z powierzchnią użytków rolnych poniżej 10 ha, wzrosła natomiast liczba gospodarstw w przedziale klasowym 10—100 ha, w szczególności z użytkami rolnymi między 10—50 ha. Liczba gospodarstw ponad 100 ha już w 1949 r. nie była duża, a w latach między spisami nie zaobserwowano w tej grupie większych zmian.

W czasie spisu rolnego przeprowadzonego w 1960 r. zarejestrowano (łącznie z Saarą) 1,73 mln gospodarstw o powierzchni ogólnej ponad 0,5 ha, które częściowo lub całkowicie zajmowały się produkcją rolną. Liczba ta była o 291 tys. (14%) mniejsza od liczby gospodarstw zarejestrowanych w czasie spisu z 1949 r.

Użytki rolne w 1960 r. wynosiły 13,3 mln ha i były mniejsze niż w 1949 r. o 267 tys ha, czyli o 2%. Tereny te zostały wykorzystane na cele budownictwa, przemysłu, na drogi, place ćwiczeń i obiekty wojskowe.

Ryc 1

Część użytków rolnych pozyskano z zagospodarowania terenów bagiennych i podmokłych. W ten sposób pozyskano około 100 tys. ha w krajach Szlezwik-Holsztyn i Dolna Saksonia.

Na skutek wymienionych przemian w strukturze agrarnej średnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych wzrosła z 6,7 do 7,7 ha.

Analizując szczegółowiej zmiany w strukturze agrarnej obserwuje się wyraźny spadek ilości gospodarstw w grupie obszarowej 2—5 ha użytków rolnych. Grupa tych gospodarstw (licząc bez Saary) zmalała o 159 tys., czyli o $\frac{1}{3}$ ich stanu w r. 1949. Był to największy ubytek wśród zarejestrowanych przedziałów obszarowych. Gospodarstwa te są szczególnym przedmiotem zainteresowania władz bońskich; wielkość ich bowiem — wg obliczeń ekonomistów rolnych NRF — nie gwarantuje pełnego utrzymania rodzinie chłopskiej, przez co zmuszona jest ona uzupełniać dochody w budżecie rodzinnym w innych działach gospodarki. Z drugiej strony gospodarstwo 2—5 ha jest na tyle absorbujące, że w istocie rzeczy nie pozwala ono na angażowanie się w szerszym zakresie do innej pracy zawodowej poza nim. Gospodarstwa te nie wytrzymując ostrej konkurencji rozpadły się, bądź też odstąpiły część swojej powierzchni, przesuwając się równocześnie do grupy obszarowo niższej. Z powierzchni gospodarstw 2—5 ha rozpadających się w ramach „regulacji gruntów” powiększane są inne gospodarstwa.

Także w przedziale obszarowym 0,5—2 ha obserwuje się spadek liczby gospodarstw o 127 tys., czyli o 22%. Powolniejszy spadek liczby gospodarstw w tej grupie aniżeli w poprzedniej (2—5 ha) wynika stąd, że gospodarstwa 0,5—2 ha to w znacznej części gospodarstwa specjalistyczne i ogrodniczo-warzywnicze, uzyskujące wyższe dochody, bądź też gospodarstwa stanowiące uzupełnienie środków utrzymania dla osób posiadających główne źródło zarobkowe poza rolnictwem (*nebenberuflich betriebene Landwirtschaft*).

Wreszcie grupa działek poniżej 0,5 ha wykazała przyrost w stosunku do 1949 r. o 15 tys., czyli o 22%.

Wśród grupy obszarowej 5—10 ha wyraźniejszą tendencję spadku wykazały gospodarstwa poniżej 7,5 ha. Ich liczba zmalała o 51 600 gospodarstw, czyli o 21%, podczas gdy gospodarstw 7,5—10 ha tylko o 6 600, czyli o 4,3%. Ten stan rzeczy pozwala stwierdzić, że górna granica rozpadających się gospodarstw nie przekraczała na ogół 8 ha.

Spadkowi liczby gospodarstw w grupie poniżej 10 ha towarzyszył wzrost ich ilości w wyższych przedziałach klasowych. W grupie gospodarstw 10—100 ha wyraziło się to przyrostem o 43 tys. i osiągnięciem w 1960 r. liczby 423 tys. W ramach tego przyrostu w 97% przypadków następował wzrost kategorii gospodarstw w grupie obszarowej 10—50 ha, wśród których z kolei największą grupę stanowiła kategoria 15—20 ha. Grupa obszarowa 15—20 ha przyrosła o 17%. Jest to kategoria gospodarstw obecnie najbardziej popieranych przez władze bońskie. W pozostałych przedziałach klasowych grupy gospodarstw 10—100 ha przyrost nie przekroczył 10%.

Liczba gospodarstw o wielkości obszarowej 100—150 ha wzrosła bardzo nieznacznie. Natomiast gospodarstwa o ponad 150 ha uległy częściowej lub całkowitej parcelacji. Liczba ich zmalała w stosunku do 1949 r. o 14%, czyli o 194 gospodarstwa.

TABELA IV

Liczba i powierzchnia gospodarstw rolnych i leśnych w latach 1949 i 1960 NRF (bez Saary)
Gospodarstwa o powierzchni ogólnej 0,5 i więcej ha¹⁴

Przedziały klasowe wg użytków rolnych	Liczba gospodarstw				Użytki rolne				Przyrost (+) Ubytek (-) 1960 w stosunku do 1949			
	1949		1960		1949		1960		Liczba gospod.		Użytki rolne	
	1 000	%	1 000	%	1 000 ha	%	1 000 ha	%	1 000	%	1 000 ha	%
0,01 do 0,5 ha	67,5	3,4	82,3	4,9	21,7	0,2	24,0	0,2	+14,8	+21,9	+ 2,3	+10,7
0,5 do 1	284,9	14,4	229,7	13,6	203,4	1,5	163,7	1,2	-55,2	-19,4	- 39,7	-19,5
1 do 2	298,2	15,1	226,8	13,4	432,3	3,2	326,6	2,6	-71,4	-23,9	-105,7	-24,5
2 do 3	223,5	11,3	155,1	9,2	553,2	4,1	383,6	2,9	-68,4	-30,6	-169,5	-30,6
3 do 4	178,2	9,0	126,9	7,5	617,9	4,6	440,6	3,3	-51,3	-28,8	-177,3	-28,7
4 do 5	142,2	7,2	102,4	6,1	635,8	4,7	458,5	3,5	-39,8	-28,0	-177,3	-27,9
5 do 7,5	248,4	12,6	196,8	11,6	1 523,7	11,3	1 216,5	9,2	-51,6	-20,9	-307,2	-20,2
7,5 do 10	152,3	7,7	145,7	8,6	1 316,5	9,8	1 264,2	9,5	- 6,6	- 4,3	- 52,4	- 4,0
10 do 15	170,9	8,6	137,9	8,6	2 081,8	15,5	2 299,3	17,4	+17,0	+10,0	+217,5	+10,4
15 do 20	83,9	4,2	98,3	5,8	1 443,2	10,7	1 687,5	12,8	+14,4	+17,2	+244,3	+16,9
20 do 30	72,1	3,6	79,4	4,7	1 737,1	12,9	1 908,2	14,5	+ 7,3	+10,1	+171,1	+ 9,8
30 do 50	40,3	2,0	43,2	2,6	1 508,1	11,2	1 615,8	12,2	+ 2,9	+ 7,1	+107,7	+ 7,1
50 do 75	10,0	0,5	11,0	0,6	593,2	4,4	650,7	4,9	+ 1,0	+ 9,9	+ 57,5	+ 9,7
75 do 100	2,7	0,1	3,0	0,2	229,3	1,7	254,7	1,9	+ 0,3	+11,1	+ 25,3	+11,0
100 do 150	1,6	0,1	1,7	0,1	198,0	1,5	200,9	1,5	+ 0,0	+ 1,6	+ 3,0	+ 1,5
150 do 200	0,6	0,0	0,5	0,0	102,1	0,8	90,1	0,7	- 0,1	-11,4	- 12,0	-11,8
200 i więcej	0,8	0,0	0,7	0,0	261,1	1,9	214,9	1,6	- 0,1	-15,7	- 46,2	-17,7
Razem:	1978,1	100	1691,4	100	13 458,3	100	13 199,6	100	-286,7	-14,5	-258,7	- 1,9

¹⁴ „Wirtschaft und Statistik” 2/1961, s. 75.

Na skutek zmian w poszczególnych kategoriach gospodarstw zaznaczył się w stosunku do ich liczby ogólnej wzrost grupy obszarowej ponad 7,5 ha. Udział procentowy tej grupy wzrósł z 27% na 34%. Pomimo tego wzrostu więcej aniżeli połowa gospodarstw należała w 1960 r. w dalszym ciągu do grupy poniżej 7,5 ha, przy czym należy zwrócić uwagę na zróżnicowane tendencje w grupach poniżej 2 ha i 2—7,5 ha. Ostatnia z wymienionych grup spadła w ogólnej liczbie gospodarstw do 34,4% z poprzednich 40%, natomiast grupa poniżej 2 ha utrzymała się na poziomie 32% ogólnej liczby zanotowanej zarówno w 1949, jak i 1960 r.

Klasyfikacja rolnicza NRF rozróżnia 5 kategorii gospodarstw rolnych ustalonych na podstawie zajmowanego przez nie areału¹⁵. Są to:

1) Gospodarstwa chłopskie drobne z powierzchnią	użytków rolnych	0,5—7,5 ha;
2) Gospodarstwa chłopskie średnie	„ „	7,5—15 ha;
3) Gospodarstwa chłopskie duże	„ „	15—30 ha;
4) Majątki chłopskie	„ „	30—75 ha;
5) Majątki folwarczne	„ „	ponad 75 ha.

Według tej klasyfikacji w NRF (bez Saary) w 1960 r. gospodarstwa do 7,5 ha, stanowiące 66,3% ogólnej liczby gospodarstw, zajmowały 22,9% użytków rolnych, gospodarstwa średnie (7,5—15 ha), stanowiące 19,7% ogólnej liczby gospodarstw, zajmowały 26,9% użytków, natomiast gospodarstwa chłopskie duże (15—30 ha), stanowiące 10,5% ogólnej liczby gospodarstw, władały powierzchnią dość znaczną bo 27,3% użytków rolnych. Majątki chłopskie (30—75 ha) i folwarczne (ponad 75 ha) typu kapitalistycznego, zatrudniające w przeważającej części siły najemne i stanowiące zaledwie 3,5% ogólnej liczby gospodarstw, zajmowały obszar użytków rolnych w wysokości 22,8%. Ogólnie rzecz ujmując, 50% użytków rolnych w NRF skupia się obecnie w rękach zamożnych chłopów i kapitalistycznych gospodarstw ponad 15 ha. Pozostałe 50% użytków jest rozdzielone wśród przytłaczającej liczby gospodarstw karłowatych, drobnych i średnich.

Spadek liczby gospodarstw w l. 1949—1960 na ogół wykazują wszystkie kraje NRF. Zdarzają się jednak pewne odchylenia uwarunkowane konkretną sytuacją ekonomiczną i społeczną danego kraju. Tendencje zmian w strukturze agrarnej są w nielicznych zresztą przypadkach wywoływane w niektórych krajach zmianami w użytkowaniu ziemi na skutek mniej lub bardziej znacznej utraty części ziem na cele pozarolnicze, np. przemysłowe, wojskowe itp., jak również na skutek pozyskania nowych użytków rolnych, np. osuszenie ziem i przystosowanie ich do uprawy w Dolnej Saksonii i Szlezwiku-Holsztynie.

¹⁵ Wörterbuch der Agrarpolitik, s. 25.

Kraj	Rok zmiany	Jedn.	Razem	Z tego przypada na przedziały klasowe użytków rolnych									
				0,01-2	2-5	5-7,5	7,5-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej	
Liczba gospodarstw:													
Szlezwik-Holsztyn	1960	1 000	61,1	11,6	8,2	3,6	3,1	6,3	6,8	17,7	3,1	0,6	
	(+) (-)	1 000	6,1	1,2	1,4	1,1	1,2	1,2	0,5	1,5	0,2	0,0	
Hamburg	w stos. do 1949	%	9,1	9,6	29,9	27,5	25,1	15,6	8,3	9,4	6,7	2,7	
	1960	1 000	4,0	2,4	0,5	0,2	0,2	0,2	0,1	0,3	0,0	0,0	
Dolna Saksonia	(+) (-)	1 000	0,8	0,5	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
	w stos. do 1949	%	16,9	17,7	21,2	23,8	13,4	21,0	10,8	4,4	13,6	33,3	
Bremna	1960	1 000	260,7	78,7	46,1	22,7	19,1	32,7	21,0	34,6	5,2	0,8	
	(+) (-)	1 000	40,2	17,0	18,8	8,3	4,5	0,2	3,2	4,3	1,1	0,0	
Północna Nadrenia Westfalia	w stos. do 1949	%	13,4	17,7	29,0	26,7	18,9	0,6	18,1	14,1	25,9	2,1	
	1960	1 000	1,7	0,8	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,3	0,0	—	
Hesja	(+) (-)	1 000	0,6	0,1	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
	w stos. do 1949	%	25,3	13,0	50,6	46,6	43,8	30,2	35,8	3,0	24,0	100	
Nadrenia Pala- tynat	1960	1 000	219,9	77,5	44,3	20,2	16,2	23,8	14,2	20,9	2,4	0,4	
	(+) (-)	1 000	47,5	26,6	17,5	6,2	2,1	0,9	2,0	1,9	0,1	0,0	
Badenia Wirtembergia	w stos. do 1949	%	17,8	25,6	28,4	23,3	11,4	4,0	16,2	9,9	6,6	9,3	
	1960	1 000	166,9	64,5	44,8	16,9	12,2	16,4	7,0	4,6	0,4	0,2	
Bawaria	(+) (-)	1 000	45,1	24,1	18,9	6,1	1,4	2,9	1,9	0,6	0,0	0,1	
	w stos. do 1949	%	21,3	27,2	29,6	26,6	10,1	21,7	37,7	14,5	6,5	28,6	
NRF bez Saary	1960	1 000	178,8	71,4	48,6	21,1	14,4	14,3	5,3	3,3	0,3	0,1	
	(+) (-)	1 000	40,1	16,3	24,1	7,3	0,5	3,6	2,2	1,1	0,0	0,0	
Saara	w stos. do 1949	%	18,3	18,5	33,2	25,5	3,7	34,1	70,1	51,5	16,7	6,1	
	1960	1 000	342,9	132,9	90,6	43,4	27,6	27,9	11,3	8,6	0,5	0,3	
Saara	(+) (-)	1 000	68,4	23,9	43,9	9,6	1,3	5,0	2,1	0,5	0,1	0,0	
	w stos. do 1949	%	16,6	15,2	32,6	18,1	5,0	21,9	23,3	6,8	11,6	16,2	
Saara	1960	1 000	455,4	99,2	101,1	68,7	53,0	66,1	32,5	32,3	2,1	0,6	
	(+) (-)	1 000	38,0	2,3	32,3	12,8	0,6	6,0	2,5	0,3	0,1	0,0	
Saara	w stos. do 1949	%	7,7	2,2	24,2	15,7	1,2	10,0	8,4	0,8	0,5	0,5	
	1960	1 000	1 691,4	533,8	384,4	196,8	145,7	187,9	98,3	122,6	14,0	2,9	
Saara	(+) (-)	1 000	286,7	111,8	159,4	51,6	6,6	17,0	14,2	10,2	1,3	0,2	
	w stos. do 1949	%	14,5	17,2	29,3	20,8	4,3	10,0	17,2	9,0	10,1	5,5	
Saara	1960	1 000	34,8	23,8	6,5	1,4	0,9	1,1	0,6	0,5	0,1	0,0	
	(+) (-)	1 000	4,2	2,3	4,7	1,6*	—	0,3**	—	0,2	0,0	0,0	
Saara	w stos. do 1949	%	10,8	10,3	42,2	42,2*	—	15,2**	—	58,1	79,3	50,0	

Użytki rolne:

Region	1960 (+) (-)	1000 ha	1 142,9	10,7	26,6	22,1	27,3	79,3	119,3	542,2	198,2	117,2
Szlezwik-Holsztyn	w stos. do 1949	1000 ha	+ 2,7	- 2,7	- 11,2	- 8,3	- 9,0	- 14,2	+ 9,4	+ 44,0	+ 14,1	- 19,3
Hamburg	1960 (+) (-)	1000 ha	22,8	2,2	29,7	27,2	24,8	15,2	8,5	8,8	7,6	14,1
	w stos. do 1949	1000 ha	- 2,6	- 0,5	1,6	1,2	1,4	2,4	2,6	8,9	1,7	0,8
	1960 (+) (-)	1000 ha	10,3	18,3	22,4	23,3	13,0	20,4	11,4	1,8	22,6	26,5
Dolna Saksonia	1960 (+) (-)	1000 ha	2 805,4	73,5	151,2	139,9	166,2	404,6	360,7	1 035,4	331,2	142,8
	w stos. do 1949	1000 ha	+ 79,7	- 21,7	62,6	49,8	38,1	2,3	54,9	+ 128,6	+ 67,7	1,7
	1960 (+) (-)	1000 ha	16,7	0,5	0,8	0,5	0,5	1,4	1,5	9,5	1,9	-
Brema	1960 (+) (-)	1000 ha	2,7	0,3	0,8	0,5	0,4	0,5	0,9	0,4	0,4	0,2
	w stos. do 1949	1000 ha	- 13,9	- 35,0	50,5	46,2	43,4	27,2	36,6	4,9	26,4	100
Północna Nadrenia	1960 (+) (-)	1000 ha	1 839,8	71,8	144,2	125,1	141,1	292,5	244,7	607,3	154,8	58,3
Westfalia	1960 (+) (-)	1000 ha	44,7	32,1	56,4	37,6	17,5	11,7	33,7	+ 54,0	+ 8,9	9,4
	w stos. do 1949	1000 ha	- 2,4	- 30,9	28,1	23,1	11,1	4,2	16,0	9,8	6,1	13,9
Hesja	1960 (+) (-)	1000 ha	916,6	63,7	146,1	103,5	105,3	201,4	118,6	120,1	27,8	30,1
	w stos. do 1949	1000 ha	- 64,6	- 25,0	60,5	37,1	11,2	37,9	31,9	13,6	2,1	12,1
Nadrenia Palatynat	1960 (+) (-)	1000 ha	864,5	71,1	160,2	131,3	124,2	173,2	89,9	86,9	19,1	8,5
	w stos. do 1949	1000 ha	- 26,2	- 21,2	79,1	42,3	5,3	45,1	37,3	26,7	2,4	0,5
Badenia Wirtembergia	1960 (+) (-)	1000 ha	1 776,0	129,7	302,3	267,1	238,2	337,9	192,4	228,5	37,3	42,7
	w stos. do 1949	1000 ha	- 123,0	- 27,8	143,3	55,3	12,1	61,2	36,0	11,9	4,2	13,7
Bawaria	1960 (+) (-)	1000 ha	3 814,8	91,0	349,7	425,7	459,9	806,5	557,8	885,2	133,5	105,5
	w stos. do 1949	1000 ha	- 77,3	- 11,7	109,8	76,1	6,7	74,5	42,2	0,2	4,6	1,9
NRF bez Saary	1960 (+) (-)	1000 ha	13 199,6	514,2	1 282,7	1 216,5	1 264,2	2 299,3	1 687,5	3 524,0	905,3	505,9
	w stos. do 1949	1000 ha	- 258,7	- 143,1	524,1	307,2	52,4	217,5	244,3	278,8	82,8	55,2
Saara	1960 (+) (-)	1000 ha	100,4	22,1	19,5	8,3	7,4	14,0	10,2	12,2	3,6	3,1
	w stos. do 1949	1000 ha	- 8,3	+ 1,7	11,5	- 7,9*	- 33,5*	+ 0,7**	+ 2,9**	+ 5,5	+ 1,8	1,4
		1000 ha	- 7,6	+ 8,2	37,0	-	-	+ 83,0	+ 100,2	+ 84,1	+ 84,1	+ 84,1

U w a g i: * Dane dotyczą 1948 r., przedziały klasowe łączone 5-10 ha
 ** Dane dotyczą 1948 r., przedziały klasowe łączone 10-20 ha

Faktycznie najwyższy spadek użytków rolnych zanotowano w obrębie wielkich miast i ośrodków przemysłowych, tj. w rejonie Hamburga, Bremy i Saary. Poza tym wysoki spadek użytków rolnych zarejestrowany został w Hesji i Badenii-Wirtembergu, gdzie użytki zmalały o 6,6 i 6,5%. Łączna utrata arealu uprawy w tych krajach wyniosła 188 tys. ha, co stanowi ok. $\frac{3}{4}$ ubytków użytków rolnych w całej NRF w l. 1949—1960. Nadrenia-Palatynat (—2,9% użytków), Północna Nadrenia-Westfalia (—2,4% użytków) i Bawaria (—2,0% użytków) łącznie utraciły 148 tys. ha. W Dolnej Saksonii i Szlezwiku-Holsztynie pozyskano w wyniku osuszenia moczarów i zagospodarowania nieużytków łącznie ok. 100 tys. ha.

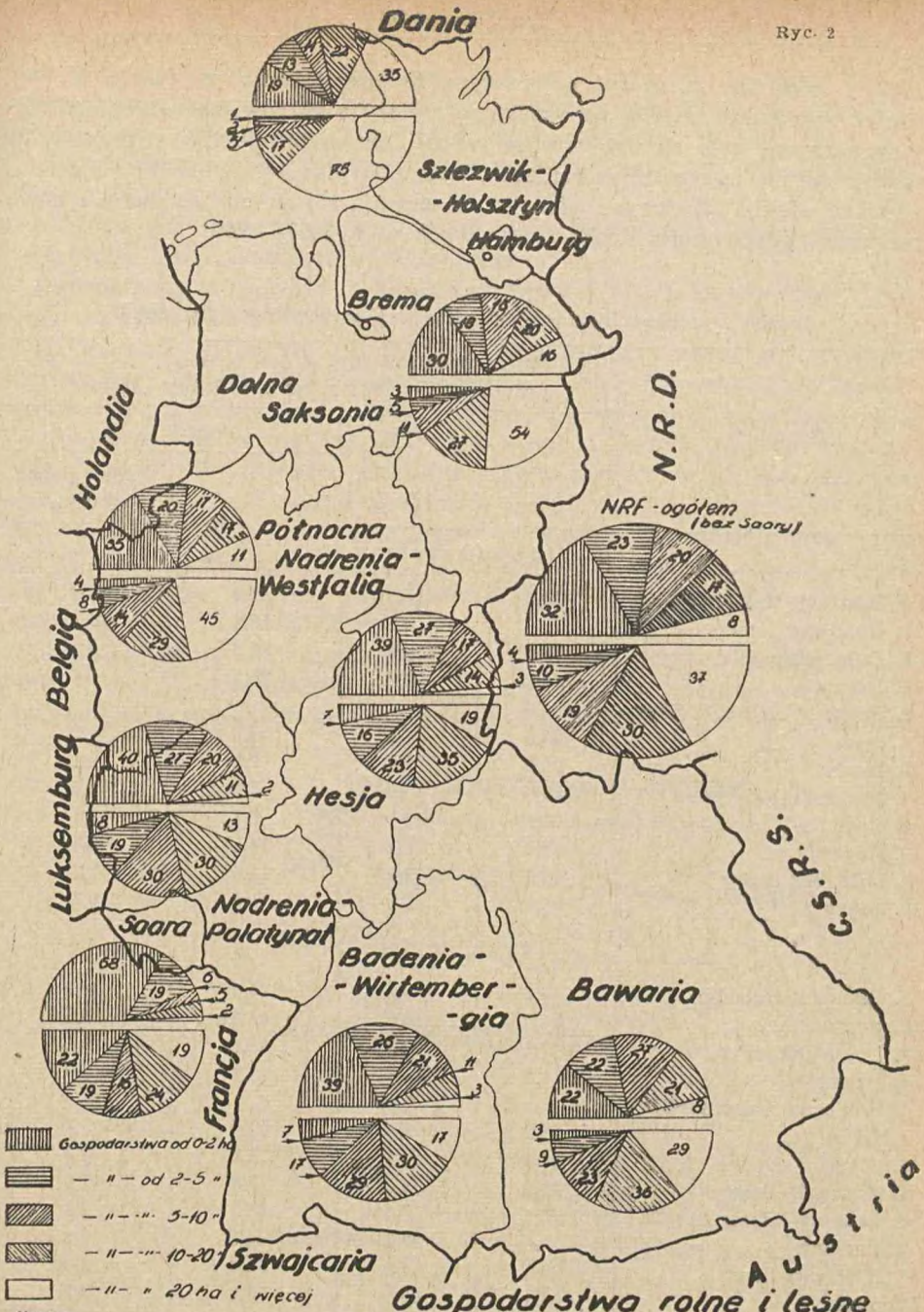
Pomijając Hamburg i Bremę (jako kraje wyraźnie nierolnicze) najwyższy spadek liczby gospodarstw zanotowano w Hesji, Nadrenii-Palatynacie i Północnej Nadrenii-Westfalii. Liczba gospodarstw w tych krajach zmniejszyła się w 1960 r. w stosunku do 1949 r. od ok. 18 do 21%. Poza tym Północną Nadrenię-Westfalię i Hesję cechował wysoki spadek gospodarstw do 5 ha, a wynoszący ok. 30%. Nadrenia-Palatynat w grupie do 7,5 ha utraciła ok. 47 tys. gospodarstw, czyli 25% ich stanu, przyrosły natomiast bardzo znacznie gospodarstwa średnie i duże (10—50 ha), o ok. 7 tys., czyli 43%. Najmniej zmian w stosunku do 1949 r. zaszło w Bawarii. Liczba gospodarstw zmalała tu zaledwie o 7,7%.

Największe znaczenie z punktu widzenia rządu bońskiego miało scalenie drobnych gospodarstw w większe jednostki obszarowe w Nadrenii-Palatynacie, Hesji i Badenii-Wirtembergu. Kraje te bowiem cechowało szczególnie duże rozdrobnienie gospodarstw i ścieśnienie zabudowań w obrębie wsi. Na kraje te w l. 1949—1960 wywierano szczególną presję, w kierunku scaleniovym, stąd też można zaobserwować tu duży spadek gospodarstw drobnych i karłowatych.

Koncentracja ziemi i tworzenie dużych gospodarstw rolnych szczególnie ostro wystąpiły w Szlezwiku-Holsztynie i częściowo w Dolnej Saksonii. Zaobserwowano tu nawet spadek w grupie gospodarstw 10—15 ha, podczas gdy w innych krajach nie przekraczał on górnej granicy 10 ha. W krajach tych wzrosła liczba gospodarstw grupy obszarowej 15—150 ha o 9% i 16%.

Jak wynika z tabeli VI, najwyższe skoncentrowanie ziemi w gospodarstwach ponad 15 ha ma miejsce w Szlezwiku-Holsztynie i częściowo w Dolnej Saksonii. Do najbardziej rozdrobnionych strukturalnie należą Saara, Nadrenia-Palatynat i częściowo Hesja. W strukturze agrarnej Hesji jednak znaczny udział mają gospodarstwa średnie (7,5—15 ha).

Poza dużymi spisami rolnymi NRF prowadziła w omawianym okresie (1949—1960) szczegółowe badania nad strukturą agrarną w poszczególnych latach. Z przytoczonego rys. nr 3 dość wyraźnie wynika, że w l. 1949—1953 krzywa liczby gospodarstw wykazywała na ogół umiarkowaną tendencję zniżkową, ale już okresy następne: 1953—1957 i 1957—1960 przynoszą postępujący szybko jej spadek. Szczególnie ostro występuje on w pobliżu

Uwaga:

Górne półkole: liczba gospodarstw w % w/w wielkości w 1960 r.

Dolne półkole: powierzchni gospodarstw w % (użytki rolne)

Każde półkole stanowi 100 %.

1960 r. Stan ten tłumaczyć należy tym, że bezpośrednio po wojnie główny nacisk wywierano w NRF na uzyskanie wyższych plonów, zagadnienie struktury agrarnej było sprawą wtórną w polityce agrarnej NRF i praktycznie zaczęto się nią zajmować w ramach „Zielonych planów” po 1955 r. Bardziej wyraźne efekty „Zielonych planów” obserwuje się w szybko narastającym rozkładzie gospodarstw drobnotowarowych w l. 1957—1960.

TABELA VI
Liczba i powierzchnia gospodarstw w poszczególnych krajach ¹⁷

Kraj	Ze 100 gospodarstw lub na 100 ha użytków rolnych przypadało w 1960 r. na przedziały klasowe			
	0,01—7,5 ha	7,5—15 ha	Ponad 15 ha	
				w tym ponad 100 ha
Gospodarstwa				
1. Szlezwik-Holsztyn	38,2	15,5	46,3	0,9
2. Hamburg	78,8	9,1	12,1	0,1
3. Dolna-Saksonia	56,6	19,8	23,6	0,3
4. Brema	64,3	10,2	25,5	—
5. Północna Nadrenia-West- falia	64,5	18,2	17,3	0,2
6. Hesja	75,6	17,2	7,2	0,1
7. Nadrenia-Palatynat	79,0	16,0	5,0	0,0
8. Badenia-Wirtembergia	77,8	16,1	6,1	0,1
9. Bawaria	59,1	26,1	14,8	0,1
NRF bez Saary	66,3	19,7	14,0	0,2
10. Saara	93,4	5,0	1,6	0,1
Użytki rolne				
1. Szlezwik-Holsztyn	5,1	9,3	85,6	10,3
2. Hamburg	22,0	16,8	61,2	3,5
3. Dolna Saksonia	13,0	20,3	66,7	5,1
4. Brema	11,2	11,7	77,1	—
5. Północna Nadrenia-West- falia	18,5	23,6	57,9	3,2
6. Hesja	34,2	33,5	32,3	3,3
7. Nadrenia-Palatynat	42,0	34,4	23,6	1,0
8. Badenia Wirtembergia	39,4	32,4	28,2	2,4
9. Bawaria	22,8	33,2	44,0	2,8
NRF bez Saary	22,8	27,0	50,2	3,8
10. Saara	57,1	24,0	18,8	3,1

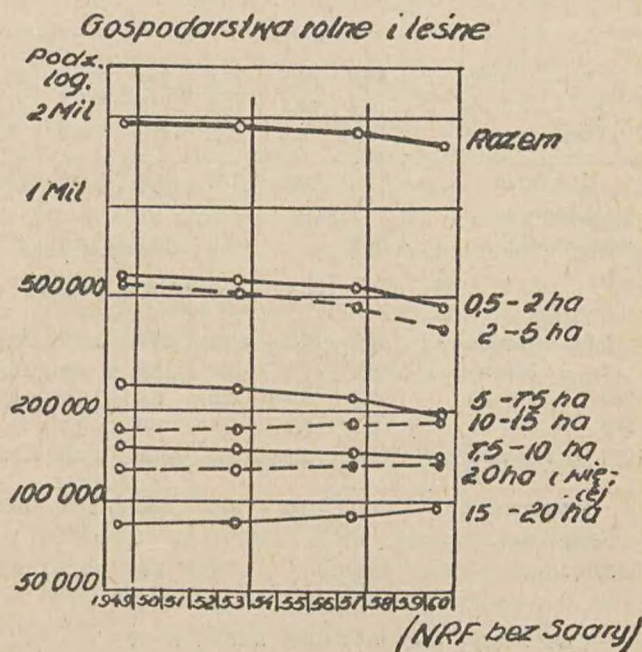
¹⁷ Obliczono na podstawie danych zamieszczonych na s. 74 w „Wirtschaft und Statistik” 2/1961.

Na zakończenie rozważań na temat struktury agrarnej NRF należy dodać, że klasyfikacja rolna w tym kraju dzieli również gospodarstwa rolne wg głównego kierunku ich produkcji i to na trzy kategorie:

- 1) gospodarstwa z głównym kierunkiem produkcji rolniczej określane jako „gospodarstwa rolne”;
- 2) gospodarstwa z głównym kierunkiem produkcji owocowo-warzywniczym określane jako „gospodarstwa ogrodnicze”;
- 3) gospodarstwa z głównym kierunkiem produkcji leśnej określane jako „gospodarstwa leśne”.

Tą klasyfikacją objęte są również gospodarstwa leśne, nie posiadające użytków rolnych. (Stąd zachodzi pewna różnica pomiędzy dotychczasowymi danymi a podanymi w dalszej części tego rozdziału.) Wg tego ujęcia spis rolny, przeprowadzony w 1960 r., wykazał 1,77 mln gospodarstw rolnych i leśnych. Z tego 1,59 mln, czyli 89,7%, przypadało na gospodarstwa rolne, 85 tys., czyli 4,8% na gospodarstwa ogrodnicze, oraz 79 tys. czyli 4,5% na gospodarstwa leśne. Nie zostało sklasyfikowanych do żadnej z tych kategorii 17 tys. posiadłości, ponieważ były to ziemie użytkowane wspólnie przez kilka gospodarstw lub całe gminy, np. wspólne łąki, pastwiska itp. (tzw. *Landwirtschaft ausserhalb der Betriebe*).

Gospodarstwa ogrodnicze mają w $\frac{2}{3}$ poniżej 2 ha; reszta to na ogół gospodarstwa 2—5 ha. Bardzo nieznaczna ich liczba zajmuje obszar większy niż 5 ha. Ok. 40% wszystkich gospodarstw ogrodniczych znajduje się na terenie

Ryc. 3

okręgów przemysłowych i w okolicach gęściej zaludnionych, tj. w Północnej Nadrenii-Westfalii i Badenii-Wirtembergii. Stosunkowo najmniej gospodarstw ogrodniczych posiadają: Dolna Saksonia i Bawaria.

TABELA VII

Gospodarstwa rolne i leśne w 1960 r. wg głównego kierunku produkcji¹⁹

Przedziały klasowe w/g użytków rolnych lub powierzchni lasów	NRF ogółem bez Bremy i Hamburga		Szlezwik Holsztyń	Dolna Saksonia	Póln. Nadre- nia Westf.	Hesja	Nadrenia Palatynat	Badenia Wirtem- bergia	Bawaria	Saara
	w 1000	w liczbach względnych								
Gospodarstwa rolne										
0,01— 2 ha	453,9	28,6	14,3	27,4	29,4	35,9	36,6	35,5	18,1	59,9
2 — 5 ha	375,0	23,6	13,2	18,0	21,2	27,8	28,4	27,6	23,0	22,8
5 — 10 ha	338,5	21,3	11,4	16,7	18,2	18,2	21,2	21,9	28,1	8,5
10 — 20 ha	284,3	17,9	23,2	21,6	19,3	14,8	11,8	12,1	22,9	6,9
20 — 50 ha	120,7	7,6	31,4	13,9	10,6	2,9	1,9	2,6	7,4	1,8
50 ha i ponad	16,0	1,0	6,5	2,4	1,4	0,4	0,2	0,2	0,5	0,2
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100
W liczbach bez- względnych	1 588,5		56,2	245,6	195,3	157,4	164,4	318,1	427,6	23,9
Gospodarstwa ogrodnicze										
0,01— 2 ha	68,0	80,1	72,3	75,3	79,9	84,6	81,0	80,5	81,2	88,2
2 — 5 ha	11,3	13,3	16,6	11,8	14,1	11,0	13,4	14,5	12,9	9,4
5 ha i ponad	5,6	6,6	11,0	12,9	6,0	4,4	5,6	5,0	5,9	2,4
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100
w liczbach bez- względnych	84,9		4,2	11,1	18,9	7,2	11,0	17,2	11,2	4,1
Gospodarstwa leśne										
0,01— 50 ha	68,9	87,2	93,5	87,2	90,7	68,0	66,1	83,7	93,4	77,2
50 — 200 ha	6,2	7,8	3,2	8,8	5,9	16,4	21,0	9,8	4,0	16,7
200 — 500 ha	2,2	2,8	1,8	2,0	2,0	8,9	8,8	3,8	1,2	3,5
500 — 1000 ha	0,7	0,9	0,5	0,4	0,7	3,1	2,6	1,3	0,4	0,6
1000 ha i ponad	1,0	1,3	1,0	1,6	0,6	3,6	1,5	1,4	1,0	1,9
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100
w liczbach bez- względnych	79,0		1,4	7,9	12,2	3,2	6,0	15,0	32,4	0,9

¹⁹ „Wirtschaft und Statistik” 2/1961, s. 76.

(ciąg dalszy tabeli VII)

Posiadłości nie wliczone do gospodarstw										
0,01— 2 ha	11,9	70,3	64,6	78,3	43,6	89,7	45,0	67,4	49,6	89,7
2 — 5 ha	2,0	11,8	16,5	13,3	12,8	4,8	10,4	9,3	17,6	8,3
5 ha i ponad	3,0	17,9	18,9	8,4	43,6	5,5	44,6	23,4	32,8	2,0
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100
w liczbach bezwzględnych	16,9		0,2	1,1	0,3	0,9	0,8	2,1	5,4	6,2
Ogółem w liczbach bezwzględnych	1 769,3		62,0	265,7	226,7	168,7	182,2	352,4	476,6	35,0

Gospodarstwa leśne posiadają w 87% powierzchnię lasów mniejszą od 50 ha, w ok. 10,6% od 50—500 ha. Około 2% przypada na obszary leśne ponad 500 ha. Najwięcej gospodarstw leśnych posiada Bawaria z tym, że w przeszło 90% są to gospodarstwa do 50 ha. Podobnie przedstawia się sprawa w Północnej Nadrenii-Westfalii i Badenii-Wirtembergdze. Duże posiadłości leśne znajdują się w Hesji oraz średnie w Nadrenii-Palatynacie.

Gospodarstwa ogrodnicze i leśne nie odgrywają poważniejszej roli w ogólnej produkcji rolnej NRF — nie mniej znaczenie ich dla niej jest bardzo doniosłe. Szczególnie nacisk coraz większy kładzie się tu na tworzenie gospodarstw ogrodniczych.

Obszary ziemi nie stanowiące własności gospodarstw indywidualnych (*Landwirtschaften ausserhalb der Betriebe*) występują głównie tam, gdzie łąki i pastwiska są wspólnie zagospodarowywane na prawach spółdzielczych i państwowych, a więc w Badenii-Wirtembergdze i Bawarii, jak również częściowo w Nadrenii Palatynacie. Znaczne obszary tego rodzaju znajdują się również na terenie Saary. Część tych ziem stanowią tzw. „społeczne ugory” (*Sozialbrache*) czyli użytki rolne gospodarstw drobnych zapuszczone i nieuprawiane przez chłopów, którzy znaleźli zatrudnienie poza rolnictwem, a jeszcze ich się nie pozbyli. Odsetek tych „ugorów społecznych” wzrósł w ostatnich latach. Świadczy to m. in. o tym, że „głód ziemi” przestał już dawno być problemem w systemie gospodarczym NRF. Ziemia w gospodarstwach drobnych, a także częściowo w średnich, staje się ciężarem dla chłopca, który lepsze warunki bytowe znajduje będąc zatrudnionym w przemyśle i innych działach gospodarki.

II. ZMIANY W STANIE ZATRUDNIENIA W ROLNICTWIE

Obszary NRF wchłonęły po wojnie dużą ilość ludności, przy czym część jej w 1949 r. (szczególnie pochodząca z polskich Ziem Zachodnich) rejestrowana była jako ludność utrzymująca się z rolnictwa. Pomimo tego znacznego napływu ludności w NRF obserwuje się w latach powojennych stale wzrastające zapotrzebowanie na siłę roboczą i w związku z tym w ostatnim czasie zanotowano całkowite zlikwidowanie ekonomicznego bezrobocia, a bez-

robocie statystyczne osiągnęło wyjątkowo niski poziom. W r. 1950 notowano w NRF przeciętnie w skali rocznej 1 580 tys. bezrobotnych, w 1958 r. było ich już tylko 680 tys.; w badaniach przeprowadzonych metodami reprezentacyjnymi w dn. 31 III 1959 r. zanotowano 587,9 tys. bezrobotnych, a w dn. 30 IX 1959 r. tylko 184,3¹⁹ tys. Niemiecka Republika Federalna znalazła się więc wobec konieczności importowania siły roboczej z zewnątrz kraju. W tej sytuacji w NRF nie mógł utrzymać się wysoki stan zawodowo czynnych w rolnictwie. Należy przy tym zaznaczyć, że procent ludności zawodowo czynnej i biernej w rolnictwie od dawna był tu już stosunkowo niski. Wg niepełnych danych z r. 1955 około 6,5 miliona ludności, tj. 13% ogółu ludności utrzymywało się z rolnictwa.

Ogólne zatrudnienie zawodowo czynnych wzrastało w NRF dosyć szybko. Wzrost ten dokonywał się dzięki bardzo chłonnemu, rozbudowującemu się przemysłowi, dzięki rozwijającemu się handlowi i komunikacji. Zatrudnienie w rolnictwie natomiast wykazywało bezustannie tendencję malejącą. W przemyśle i rzemiośle w 1949 r. rejestrowano 8 135 tys. zawodowo czynnych, w 1958 r. było ich już 11 495 tys., tymczasem w rolnictwie na terenie NRF w 1949 r. zatrudnionych było 5 309 tys., a w 1958 już tylko 3 950 tys.²⁰

Niemiecki potencjał roboczy wyczerpany na skutek dwóch wojen, które szczególnie silnie dotknęły roczników produkcyjnych, stał się wyjątkowo cennym. Stopniowo uruchamiany i rozbudowujący się przemysł zaczął więc w latach po reformie walutowej przeprowadzonej w 1948 r. wchłaniać zawodowo czynnych ze wsi. Zaczęła się wędrownka ludności ze wsi do miast i dużych skupisk. Wg danych z 1957 r. ok. 30% ludności NRF mieszkało już w dużych miastach o ponad 100 tys., 23% w miastach od 10 do 100 tys., 21,5% w osiedlach od 2 tys. do 10 tys. i zaledwie 24,8% w skupiskach wiejskich do 2 000 mieszkańców²¹.

Statystyka NRF rozróżnia następujące kategorie sił roboczych w rolnictwie²²:

- 1) Siły robocze rodzinne (właściciele gospodarstw i członkowie ich rodzin oraz osoby z nimi spokrewnione, a przebywające we wspólnym gospodarstwie) i to z podziałem na:
 - a) zatrudnionych w pełni przez cały miesiąc w gospodarstwie,
 - b) zatrudnionych regularnie w ciągu miesiąca przez część dnia,
 - c) zatrudnionych przez część miesiąca względnie pracujących nieregularnie w gospodarstwie;
- 2) Siły robocze najemne (łącznie z osobami spokrewnionymi z właścicielem, które nie pozostają z nim we wspólnocie gospodarczej) i to z podziałem na:

¹⁹ *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik* s. 142 i 146.

²⁰ *Jw.* s. 13 i 142.

²¹ *Wörterbuch ... jw.*, s. 33.

²² „*Wirtschaft und Statistik*”, 5/1961, s. 275.

- a) robotników najemnych stałych (tzn. osoby, które bez przerwy, a co najmniej przez 3 tygodnie w miesiącu zatrudnione są w gospodarstwie),
- b) robotników najemnych sezonowych.

W maju 1960 r. zarejestrowano w NRF (bez Hamburga i Bremy, łącznie z Saara) w gospodarstwach o obszarze 0,5 ha i więcej użytków rolnych, których było 1,61 mln, w grupie pracujących na roli w charakterze w pełni zatrudnionych członków rodziny — 3,17 mln osób, oraz częściowo zatrudnionych — 1,26 mln osób. Poza tym w rolnictwie NRF zatrudnionych było 316 tys. robotników najemnych stałych i 463 tys. robotników najemnych sezonowych.

Mniej więcej $\frac{1}{3}$ w pełni zatrudnionych członków rodzin i ok. $\frac{1}{2}$ częściowo zatrudnionych, to właściciele gospodarstw rolnych. Wśród w pełni zatrudnionych członków rodzin zdecydowaną przewagę stanowią kobiety — jest ich ok. 1,98 mln osób, tj. 62% tej grupy osób pracujących w rolnictwie. Świadczy to o tym, że emigracja siły roboczej ze wsi objęła przede wszystkim mężczyzn. Na roli pozostały przede wszystkim najbardziej związane z gospodarstwem domowym kobiety. Częściowo zatrudnieni członkowie rodziny to w głównej mierze osoby posiadające inny zawód, a gospodarstwo rolne traktujące jako uzupełnienie swoich możliwości zarobkowych. Wśród tej kategorii pracowników rolnych 0,9 mln czyli 71% stanowią mężczyźni. Wśród robotników najemnych stałych 218 tys., tzn. 70% stanowią mężczyźni, natomiast robotnicy sezonowi rekrutują się na ogół z kobiet (mężczyzn zaledwie 27%).

Poza przedziałem obszarowym 0,5—2 ha we wszystkich innych grupach liczba kobiet w pełni zatrudnionych w rolnictwie, a będących członkami rodziny, przekracza liczbę gospodarstw. Na 100 gospodarstw w grupie obszarowej 0,5—2 ha przypada 90 kobiet, natomiast w grupie 20—50 ha aż — 154.

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja mężczyzn członków rodziny, w pełni zatrudnionych w rolnictwie. W grupie obszarowej 0,5—2 ha tylko na każde sześć lub siedem gospodarstw, a w grupie 2—5 ha na każde drugie lub trzecie gospodarstwo — przypada jeden mężczyzna w pełni zatrudniony (jest to przeważnie sam właściciel). Dopiero w grupie gospodarstw ponad 5 ha liczba mężczyzn zatrudnionych w rolnictwie w pełni przekracza liczbę gospodarstw. W grupie obszarowej 20—50 ha przeciętna, jeżeli chodzi o mężczyzn, wynosi 1,5 na jedno gospodarstwo.

Wśród częściowo zatrudnionych w rolnictwie członków rodziny 72% przypada na gospodarstwa poniżej 5 ha, 17% na 5—10 ha i tylko 11% na — powyżej 10 ha. W grupie obszarowej poniżej 5 ha przeciętnie na każde gospodarstwo oraz w grupie 5—10 ha na co drugie gospodarstwo przypada jedna osoba częściowo zatrudniona w rolnictwie. Są to przeważnie osoby pracujące w gospodarstwie tylko część dnia, a posiadające inny zawód główny.

TABELA VIII

Zawodowo czynni w gospodarstwach rolnych w maju 1949, lipcu 1956 i w maju 1960 (NRF bez Saary, Hamburga i Bremy)²³

Przedziały klasowe wg użytków rolnych	Rok	Liczba gospodarstw		w pełni zatrudnieni członkowie rodziny			Częściowo zatrudnieni członkowie rodziny			Stali robotnicy najemni					
		1949 =100	1949 =100	razem		mężczyźni		razem		mężczyźni		razem			
				1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	
0,5 do 2 ha	1949	579,1	100	805,1	100	175,0	100	628,8	100	454,5	100	52,8	100	29,5	100
	1956	545,2	94,1	521,1	67,6	118,2	67,6	695,4	110,6	440,6	96,9	43,6	82,6	24,0	81,3
	1960	443,0	76,5	466,7	58,0	69,0	39,9	493,8	78,5	365,3	80,4	18,2	34,4	10,4	35,1
2 do 5 ha	1949	541,7	100	1 320,0	100	492,1	100	314,4	100	232,4	100	80,5	100	40,0	100
	1956	475,2	87,7	844,4	64,0	293,7	59,7	482,3	153,4	328,2	141,2	42,8	53,2	23,0	57,5
	1960	380,6	70,3	626,9	47,5	171,3	34,8	387,4	123,2	300,0	129,1	16,7	20,7	9,6	24,1
5 do 10 ha	1949	399,2	100	1 254,7	100	563,4	100	98,9	100	57,7	100	134,0	100	75,0	100
	1956	378,1	94,7	992,7	79,1	457,5	81,2	212,8	215,1	123,4	213,6	49,0	36,5	26,6	35,4
	1960	340,3	85,2	812,4	64,7	348,9	61,9	211,1	213,4	140,8	243,8	20,9	15,6	12,6	16,8
10 do 30 ha	1949	253,6	100	869,9	100	407,4	100	42,7	100	19,6	100	235,8	100	140,9	100
	1956	263,9	104,1	811,6	93,3	399,8	98,2	94,3	222,2	44,6	238,0	99,5	42,2	60,2	42,7
	1960	284,0	112,0	824,5	94,8	399,5	98,1	106,7	250,1	55,3	282,9	45,8	19,4	29,1	20,7
20 do 50 ha	1949	111,5	100	378,9	100	181,0	100	16,4	100	6,9	100	297,0	100	189,4	100
	1956	113,8	102,1	352,4	93,0	176,4	97,4	33,4	202,2	14,2	206,6	178,6	60,1	115,9	61,2
	1960	120,8	108,3	367,6	97,0	181,7	100,4	35,1	213,3	16,1	233,5	110,2	37,1	78,8	41,6
50 i więcej	1949	15,5	100	41,1	100	19,9	100	2,4	100	0,9	100	195,9	100	140,4	100
	1956	15,8	102,0	37,3	90,6	19,0	95,3	4,1	174,2	1,8	197,9	135,1	69,0	95,1	67,7
	1960	16,0	103,5	39,3	95,7	19,4	97,7	4,1	174,0	1,8	199,8	102,6	52,4	76,9	54,8
Razem	1949	1 900,5	100	4 669,7	100	1 838,8	100	1 103,6	100	772,0	100	996,0	100	615,3	100
	1956	1 791,9	94,3	3 559,4	76,2	1 464,7	79,7	1 522,9	138,0	952,7	123,4	548,6	55,1	344,9	56,0
	1960	1 584,7	83,4	3 137,5	67,2	1 190,6	64,7	1 238,3	112,2	879,3	113,9	314,4	31,6	217,5	35,3
Saara	1960	26,2		36,4		6,1		25,4		22,3		1,4		1,1	

²³ „Wirtschaft und Statistik“, 5/1961, s. 279.

Robotników najemnych stałych przypada 67% na gospodarstwa ponad 20 ha, 15% na 10—20 ha, pozostałych 18% na przedziały klasowe poniżej 10 ha. Gospodarstwa poniżej 5 ha, w których zatrudnieni są robotnicy najemni mają przeważnie charakter specjalistyczny i ogrodniczy, wymagający większego nakładu pracy.

Porównując stan zatrudnienia w l. 1949 i 1960 zaobserwować można ubytek sił roboczych wśród członków rodzin stale i częściowo zatrudnionych w rolnictwie o 24%, tj. o 1,4 mln czynnych zawodowo. Jeszcze wyższy wystąpił ubytek zawodowo czynnych wśród robotników najemnych stałych, których liczba zmalała o 680 tys. osób i obecnie wynosi $\frac{1}{3}$ stanu zatrudnienia z 1949 r.

Ogólny spadek siły roboczej wśród członków rodzin pozostaje w ścisłej korelacji z zanikaniem gospodarstw drobnych. Spadek tej kategorii sił roboczych szczególnie jaskrawo uwidacznia się w gospodarstwach grupy obszarowej do 10 ha. Występuje on jednak również w gospodarstwach 10—20 ha. I tak np. grupa gospodarstw do 10 ha zmalała średnio w l. 1949—1960 o 23%, podczas gdy w tym samym czasie w tej kategorii ubyło 44% w pełni zatrudnionych członków rodziny, tj. 1,47 mln osób.

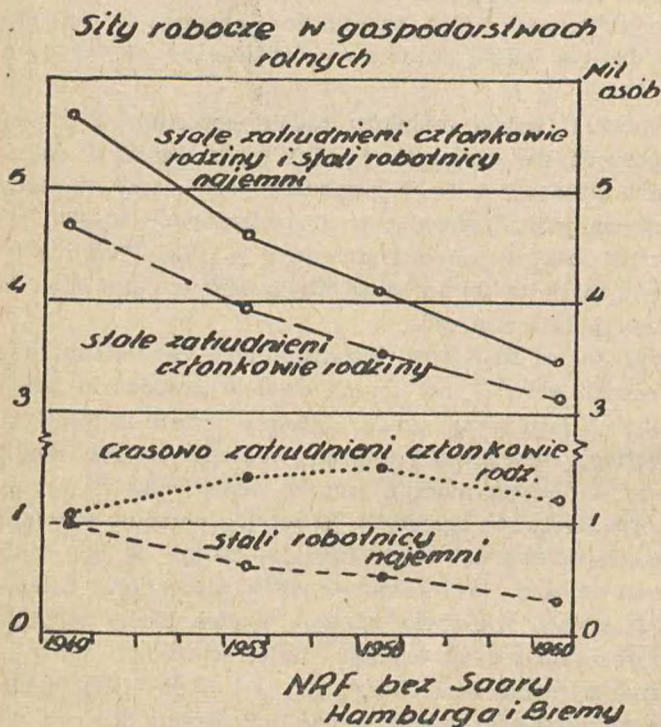
Najwyraźniej zaznaczył się w NRF spadek zatrudnienia robotników najemnych. Robotnicy ci odeszli głównie do innych działów gospodarki znajdując tam lepszy zarobek i łatwiejszą pracę. Odeszła przede wszystkim służba folwarczna i robotnicy niewykwalifikowani. Pozostać na roli mogli jedynie fachowcy obeznani z obsługą maszyn szeroko zastosowanych w rolnictwie NRF nawet w gospodarstwach drobnych. Robotnicy najemni porzucili pracę na roli głównie w gospodarstwach 5—10 ha i 10—20 ha. W obu tych przedziałach klasowych ubyło w l. 1949—1960 ok. 82% robotników najemnych. Również w gospodarstwach większych nastąpił spadek liczby robotników najemnych. Wśród robotnic spadek ten był równie wysoki.

W l. 1949—1960 można wyróżnić dwa okresy tj.: 1) l. 1949—1956, kiedy spadek zatrudnionych w rolnictwie członków rodzin był wyjątkowo wysoki i wynosił około 160 tys. osób rocznie i 2) l. 1956—1960, kiedy ubytek zatrudnionych członków rodzin zmalał i przeciętnie rocznie wynosił około 105 tys. osób.

Wśród robotników najemnych można doszukać się pewnego zjawiska analogicznego: 1) w l. 1949—1956 ubywało w tej kategorii pracujących przeciętnie ok. 64 tys. a 2) w l. 1956—1960 około 58 tys. osób rocznie.

Różnorodność dynamiki widoczną w tych okresach można wytłumaczyć ogólną sytuacją społeczno-gospodarczą istniejącą w NRF w l. 1949—1960. NRF wyszła z II wojny światowej z wzmocnionym potencjałem przemysłowym, na l. 1947—1950 i 1950—1955 przypada najszybszy rozruch mocy produkcyjnej przy czym następuje wówczas wzrost wytwórczości w tej dzie-

dzinie o 270% i 180% w stosunku do lat początkowych, tzn. 1947 i 1950²⁴. Z drugiej strony na uwagę należy mieć to, że ludność przybyła do NRF bezpośrednio po wojnie najchętniej osiedlała się na wsi znajdując wówczas tam łatwiejsze warunki bytowe. Poza tym część miast leżała w gruzach. Ludność zamieszkała na wsi stworzyła bezpośrednio po wojnie sztuczne zagęszczenie wsi, które ustępować zaczęło dopiero w miarę uruchamiania potencjału przemysłowego. Wtedy znaczna część ludności zawodowo czynnej

Ryc. 4

zamieszkałej na wsi znalazła w l. 1947—1955 zatrudnienie w przemyśle i innych działach gospodarki. Po pierwszym wstępnym nasyceniu rynku pracy nastąpiło częściowe zahamowanie odpływu ludności ze wsi (wg krzywej z rys. 4 miało ono miejsce w l. 1953—1956). Po r. 1956 krzywa ponownie wykazuje silniejszą tendencję spadku. Decyduje tu o dynamice zatrudnienia w rolnictwie osób zawodowo czynnych wzmagający się odpływ ludności z rolnictwa w pobliżu 1960 r. W tym ostatnim okresie dodatkowo wpływają na stan zatrudnienia niewątpliwie „Zielone plany” niwelujące wiele gospodarstw, mechanizacja rolnictwa oraz w dalszym ciągu brak siły roboczej na rynku pracy.

²⁴ Wg danych w art. Z. Nowaka Źródła i dynamika rozwoju produkcji przemysłowej Niemiec zachodnich, „Przegląd Zachodni” nr 3/1961, s. 20.

Porównując dane zatrudnienia na 100 ha można ogólnie stwierdzić, że na każde 100 ha przypadało w r. 1949 — 42,3 w pełni zatrudnionych członków rodzin oraz stałych robotników najemnych, a w r. 1960 stan tych zatrudnio-

TABELA IX

*Sily robocze w gospodarstwach rolnych na 100 ha użytków rolnych
(bez Saary, Hamburga i Bremy)*

*Stale zatrudnieni członkowie rodziny i stali robotnicy najemni*²⁵

Przedziały klasowe w użytkach rolnych	Rok	Ogółem	w tym mężczyźni
0,5— 2 ha	1949	135,7	32,4
	1956	95,5	24,1
	1960	100,4	16,6
2 — 5 ha	1949	77,7	29,5
	1956	56,0	20,0
	1960	50,5	14,2
5 —10 ha	1949	49,0	22,5
	1956	38,1	17,7
	1960	33,7	14,6
10 —20 ha	1949	31,5	15,6
	1956	24,8	12,5
	1960	21,9	10,8
20 —50 ha	1949	20,9	11,5
	1956	16,2	8,9
	1960	13,7	7,5
50 i więcej ha	1949	17,2	11,6
	1956	12,7	8,6
	1960	10,5	7,2
Ogółem	1949	42,3	18,3
	1956	31,2	13,7
	1960	26,5	10,8

nych obniżył się o 37⁰/₀ i wynosił już tylko 26,5 osoby. Wśród mężczyzn spadek ten oznaczał jeszcze wyższy odsetek, bo aż 41⁰/₀, tj. z 18,3 osoby w 1949 r. na 10,8 osoby w 1960 r.

W tym porównaniu szczególnie mocny spadek nastąpił wśród stałych robotników najemnych, których liczba ogólnie zmalała o ²/₃. Spadek robotników najemnych szczególnie ostro zarysował się w l. 1956—1960.

Pomiędzy w pełni zatrudnionymi członkami rodzin a częściowo zatrudnionymi ich członkami nastąpiła pewnego rodzaju wymiana. Podczas gdy pierwsza grupa wyraźnie malała, druga w pewnym okresie częściowo wzrosła wyrównując niedobory sił roboczych w rolnictwie.

²⁵ „Wirtschaft und Statistik” 5/1961, s. 281.

3. UŻYTKOWANIE ZIEMI I STRUKTURA ZASIEWÓW

Ogólnie rzecz ujmując w NRF w okresie powojennym kurczy się stopniowo obszar użytków rolnych, zwiększyła się w tym czasie nieco powierzchnia

TABELA X
Użytkowanie ziemi w NRF w 1961 r. w 1000 ha

Lata	Powierzchnia gospodarcza ogółem	Użytki rolne				Ziemia nieużytkowana rolniczo				
		Razem	Grunty orne	Łąki i pastwiska	Inne ziemie	Lasy	Bagna i moździerze	Wody	Inne	
1935/38	24 794,2	14 764,0	8 706,5	5 581,6	475,9	7 031,6	1 232,9	357,7	1 408,0	
w %	100	59,5	59,0	37,8	3,2	28,4	5,0	1,4	5,7	
1955/1960	24 690,4	14 359,5	8 107,9	5 684,8	566,9	7 079,3	905,7	405,1	1940,8	
w %	100	58,1	56,5	39,6	3,9	28,7	3,7	1,6	7,9	
1961	24 681,2	14 208,3	7 927,0	5 704,6	576,6	7 106,1	869,5	404,2	2093,0	
w %	100	57,6	55,8	40,1	4,1	28,8	3,5	1,6	8,5	
w odsetkach										
Szlezwik-Holsztyn	1 569,7 100	75,6	56,9	39,6	3,5	8,7	4,1	4,5	7,1	
Hamburg	75,9 100	48,3	33,3	24,0	42,7	5,1	5,4	8,3	32,9	
Dolna Saksonia	4 726,3 100	62,3	52,7	44,0	3,3	19,8	6,5	1,9	9,5	
Brema	41,1 100	52,4	19,3	61,7	19,0	1,7	3,4	11,2	31,3	
Północna Nadrenia-Westfalia	3 400,6 100	59,6	57,0	37,0	6,0	24,0	2,1	1,4	12,9	
Hesja	2 095,2 100	48,3	64,4	31,5	4,1	39,5	2,1	1,0	9,1	
Nadrenia-Palatynat	1 982,9 100	48,7	63,1	28,1	8,8	37,8	2,9	1,3	9,3	
Badenia-Wirtembergia	3 550,6 100	54,0	53,5	42,6	3,9	35,9	2,0	0,9	7,2	
Bawaria	6 982,1 100	56,7	54,7	43,2	2,1	32,7	3,4	1,5	5,7	
Saara	257,0 100	51,9	57,8	34,1	8,1	32,4	3,6	0,9	11,2	

lasów, wzrosły wydatnie ziemie nieużytkowane rolniczo. W r. 1938 na terenie obecnego NRF było 14 734,6 tys. ha użytków rolnych — w 1961 r. użytki rolne zajmowały obszar 14 208,3 tys. ha. Nastąpił zatem ubytek użytków o przeszło 0,5 mln ha. Ziemie te wykorzystano pod zabudowę, drogi, część zalesiono, znaczna część znalazła się w użytkowaniu wojsk NATO²⁰. Wśród gruntów

²⁰ Wg danych *Die Lage der Westdeutschen...* jw.; od r. 1945 na cele wojskowe odebrano chłopom w NRF 566 959 ha ziemi. Wypracowany przez dowództwo NATO tzw. Plan MC-70 (*Military Committee*) przewidujący rozbudowę sił zbrojnych na terenie NRF zakłada zajęcie do r. 1970 pod koszary, tereny ćwiczeń i stacje dla

ornych ubytek w l. 1938—1961 wyniósł 660 tys. ha. Grunty orne w 1961 r. wynosiły w NRF 7,93 mln ha i były mniejsze w stosunku do r. 1960 o 0,7%.

W 1961 r. 62% gruntów ornich zasianych było zbożami, na 12% wysadzono ziemniaki, na 10% buraki cukrowe i inne okopowe, 12% areалу zajęły rośliny pastewne oraz 3% znalazło się pod innymi uprawami. Ok. 1% gruntów ornich stanowiło ugory.

Areāl zbóż w 1961 r. osiągnął 4,90 mln ha i nieznacznie był wyższy od areálu zbóż w 1960 r. (+ 0,1%). Areāl zbóż pomimo tego drobnego wzrostu był niższy aniżeli w l. 1956—1959, był jednak wyższy aniżeli we wszystkich latach poprzednich.

Dosyć duże i istotne zmiany zaszły w zasiewach poszczególnych upraw. Z ogólnej powierzchni zbóż 54% areálu obsiano tzw. zbożami chlebowymi (pszenica, żyto, mieszanki ozime) oraz 46% zbożami pastewnymi i przemysłowymi (jęczmień, owies, mieszanki jare). W stosunku do r. 1960 zaszły następujące zmiany w strukturze zasiewów: zmniejszono areāl uprawy żyta (— 10%) i mieszanek zbożowych ozimych (— 23%), areāl pszenicy pozostał prawie bez zmian (+ 0,1%). W sumie obniżenie areálu tych upraw oznaczało zmniejszenie zasiewów zbożami chlebowymi o 5,4% w stosunku do r. 1960.

Wśród zbóż pastewnych i przemysłowych zmniejszono jedynie areāl owosów (— 3,3%), poszerzono natomiast areāl jęczmienia ozimego (+ 18%) i jęczmienia jarego (+ 13%), jak również areāl mieszanek letnich (+ 11%). W ten sposób areāl zbóż pastewno-przemysłowych wzrósł w stosunku do 1960 r. o 7,4%.

W NRF obserwuje się już od dłuższego czasu ograniczanie uprawy żyta i owsa na korzyść uprawy jęczmienia i pszenicy. Obserwuje się również częściową wymianę upraw ozimych na uprawy jare.

Areāl okopowych w 1961 r. wynosił 1,75 mln ha i był mniejszy od areálu okopowych w 1960 o 5,9%. Z ogólnej powierzchni okopowych 56% przypadają na ziemniaki, 15% na buraki cukrowe i 29% na uprawy pastewne. Areāl pod ziemniaki w 6% obsadzony był odmianami wczesnymi, w 33% odmianami średniowczesnymi i w 61% odmianami późnymi.

W stosunku do r. 1960 obserwuje się spadek areálu we wszystkich trzech grupach okopowych. Areāl ziemniaczany był mniejszy o 6,3%, areāl pod buraki cukrowe o 11,4%, a pod uprawy pastewne o 2,1% (wśród okopowych pastewnych 98% areálu zajmowały buraki pastewne, brukiew i marchew pastewna).

wojsk rakietowych 900 tys. ha użytków rolnych. Oznaczać to będzie w sumie całkowitą likwidację 90 tys. gospodarstw z przeciętną powierzchnią 10 ha. Plan MC-70 zakłada, że tereny ćwiczeń jednego batalionu wynosić mają 150 ha, na każde koszary przewiduje się 50 ha, na każde lotnisko wojskowe 200 ha. Oprócz tego wokół każdego z obiektów wojskowych tworzyć się będzie pas ochronny szerokości 7 km. Oczywiście o przejęciu terenu pod bazy wojskowe decydować będzie polityka strategiczna, a nie wartość i jakość użytkowanej ziemi.

TABELA XI
Powierzchnia zasiewów²⁷

Rodzaj uprawy	Powierzchnia w tys. ha				Przyrost + lub ubytek — w 1961 w stosunku do			Udział % w powierzch- ni 1961	
	1935/38	1955/60	1960	1961	1960	1955/60	1935/38		
Grunty orne	8 706	8 108	7 979	7 927	- 0,7	- 2,2	- 8,9	-	100
z tego przypada na:									
Zboża	5 200	4 911	4 899	4 904	+ 0,1	- 0,1	- 5,6	100	61,9
Zboża chlebowe	2 893	2 789	2 795	2 644	- 5,4	- 5,2	- 8,6	53,9	
Żyto ozime	1 640	1 408	1 288	1 149	-10,8	-18,4	- 29,9	23,4	
Żyto jare	31	41	29	33	+16,4	-18,7	+ 6,4	0,7	
Pszenica ozima	1 086	1 138	1 294	1 202	- 7,2	+ 5,6	+ 10,7	24,5	
Pszenica jara	53	131	101	195	+93,2	+48,8	+268,0	4,0	
Mieszanka ozima	83	71	83	64	-23,0	- 9,0	- 22,9	1,3	
Zboża pastewne	2 294	2 116	2 097	2 253	+ 7,4	+ 6,4	- 1,8	45,9	
Jęczmień ozimy	224	193	263	310	+17,6	+60,1	+ 38,3	6,3	
Jęczmień jary	592	695	717	810	+13,0	+16,6	+ 36,8	16,5	
Owies	1 377	377	748	723	- 3,3	-17,6	- 47,5	14,7	
Mieszanka jara	101	351	370	410	+11,0	+16,8	+306,0	8,4	
Rośliny strączkowe	101	38	29	34	+15,9	-11,1	- 66,0	.	0,4
Rośliny okopowe	1 943	1 925	1 859	1 749	- 5,9	- 9,1	- 10,0	100	22,1
w tym									
Ziemniaki	1 187	1 098	1 040	976	- 6,3	-11,2	- 17,8	55,8	
Buraki cukrowe	130	276	294	260	-11,4	- 5,7	+100,0	14,9	
Jarzyny, poziomki itp.	82	85	91	89	- 1,8	+ 5,6	+ 8,5		1,1
Inne rośliny przem. w tym	89	68	70	73	+ 5,2	+ 8,6	- 17,9	100	0,9
Rzepaki mak itp.	27	26	32	36	+12,8	+39,6	+ 33,3	49,6	
Rośliny pastewne	1 237	1 018	954	979	+ 2,7	- 3,8	- 20,8		12,4
Ugory	47	63	77	97	+26,2	+52,7	+106,4		1,2

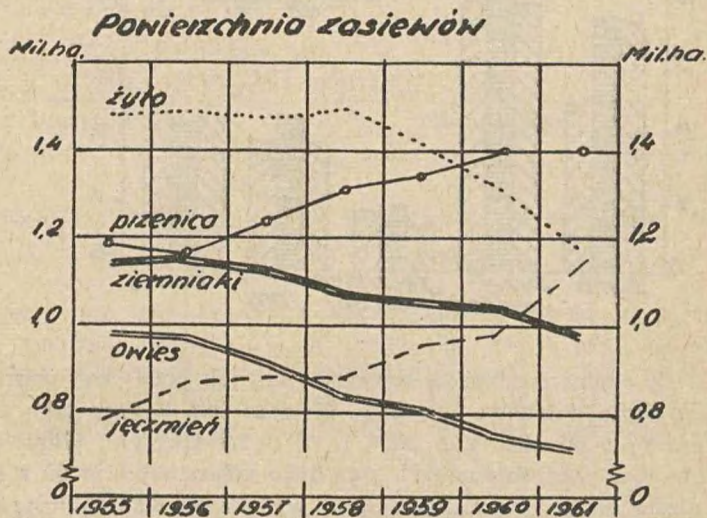
W areale pod rośliny pastewne obserwuje się stopniowy wzrost upraw tej grupy. W r. 1961 było ich 0,98 mln ha, tj. ok. 2,7% więcej niż w r. 1960. 51% areалу roślin pastewnych to koniczyny, 25% trawy, 16% lucerny i 8% inne rośliny.

Areál pozostałych upraw jak: rośliny oleiste i przemysłowe, rośliny strączkowe był większy aniżeli w r. 1960. Obniżył się nieznacznie areál pod jarzynami.

²⁷ „Wirtschaft und Statistik”, 10/1961, s. 577.

W stosunku do wieloletniej przeciętnej za ubiegłe 6 lat, tj. 1955—1960 gruntów ornych w 1961 było mniej o 2,2%. Zmniejszył się areal upraw zbożowych o 0,1%, roślin strączkowych o 11,1%, roślin okopowych o 9,1% oraz roślin pastewnych o 3,8%. Wzrósł natomiast areal jarzyn o 5,6%, roślin przemysłowych o 8,6% oraz ugorów o 52,7%. W uprawach zbożowych zmalał w tym czasie areal uprawy zbóż chlebowych o 5,2%, wzrósł natomiast areal zbóż pastewnych.

Ryc. 5

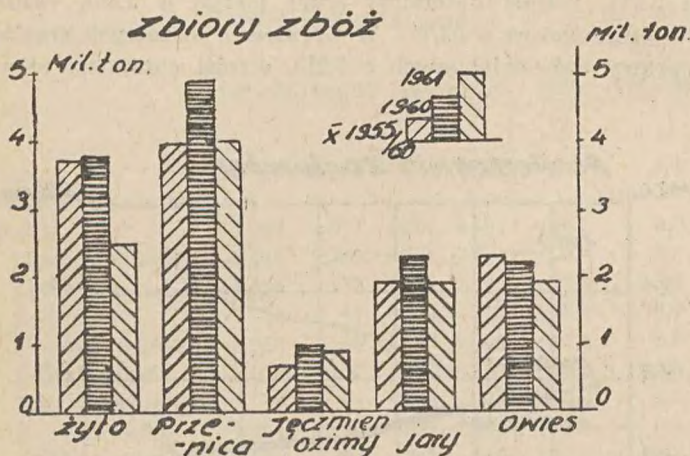

Porównując dane zasiewów z r. 1961 i 1938 obserwuje się zmniejszenie wśród zbóż głównie uprawy owsa i żyta oraz wzrost uprawy jęczmienia i pszenicy. Wysoko wzrosła uprawa mieszanek zbożowych jarych oraz uprawa buraka cukrowego. Ugory na terenie NRF w porównaniu z 1938 r. wzrosły w roku 1961 do 97 tys. ha, tj. o ok. 106%. Są to prawdopodobnie ziemie zapuszczone przez gospodarstwa drobne, właściciele których znaleźli zatrudnienie poza rolnictwem.

IV. ZBIORY ZBÓŻ w 1961 R.

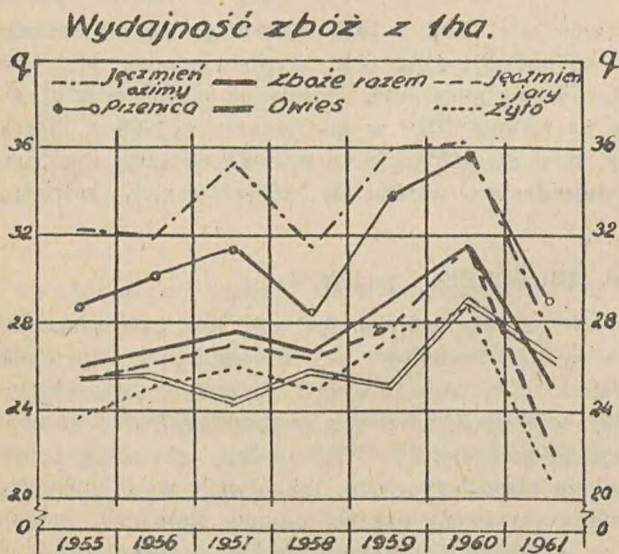
Zbiory zbóż w NRF w 1961 r. dały ogółem 12,41 mln ton, były one o 3,12 mln ton mniejsze aniżeli w r. 1960 (—20%) i ok. 10% mniejsze od wieloletniej średniej za lata 1955/1960. Powierzchnia upraw zbożowych była zbliżona do arealu z 1960 r., natomiast wydajność z hektara w poszczególnych uprawach była znacznie niższa. Oficjalne koła rolnicze NRF usiłują całą winę przypisać wyłącznie złym warunkom atmosferycznym, jakkolwiek wydaje się nam rzeczą całkowicie uzasadnioną przyczyny obniżki plonów tłumaczyć również gwałtownymi zmianami w strukturze agrarnej, które przybrały na sile

w ostatnim roku. Oprócz złych warunków atmosferycznych i warunków ekonomicznych polityki agrarnej w r. 1961 w NRF wystąpiła plaga myszy, która wpłynęła na obniżkę plonów.

Ryc. 6

Z ogólnych zbiorów wynoszących, jak podaliśmy poprzednio, 12,4 mln ton na zboża chlebowe przypada 6,7 mln ton. Zbiory tych zbóż były w 1961 r. mniejsze od 1960 r. o 26%, czyli o 2,3 mln ton. Główną przyczyną spadku zbiorów zbóż chlebowych jest dużo niższa wydajność z ha; była ona o 21% niższa niż w 1960 r. Szczególnie wysoką obniżkę zbiorów zanotowano w przy-

Ryc.

padku żyta uwarunkowaną zresztą dwoma przyczynami: obniżeniem arealu uprawy (w stosunku do 1960 r. o ok. 10%) oraz spadkiem wydajności z ha (—26%). Przeciętnie z 1 ha żyta uzyskano w 1961 r. 21 q; w żadnym z lat od 1950 r. nie notowano tak niskich plonów żyta w NRF, były one niższe o 18% od przeciętnej za lata 1955/1960.

Plony pszenicy ozimej z 1 ha były o 19% i pszenicy jarej o 16% niższe niż w r. 1960. Spadek wydajności oraz wyższy areal pszenicy jarej (posiada niższą wydajność z ha) spowodowały, że zbiory pszenicy w 1961 r. wyniosły 4 mln ton i były o 19% niższe niż w 1960 r.

TABELA XII
Plony i zbiory zbóż ogółem²⁸

Zboża	Plony z hektara						Zbiory ogółem					
					(+ lub (-) 1961 do						(+ lub (-) 1961 do	
	35/38	55/60	1960	1961	1960	55/60	35/38	55/60	1960	1961	1960	55/60
	kwintali z ha				%		1 000 ton				%	
Zyto ozime	18,3	26,1	28,9	21,3	-26,3	-18,4	3 006	3 669	3 727	2 448	-34,3	-33,3
Zyto jare	14,1	21,0	23,8	19,3	-18,9	- 8,1	43	86	68	64	- 5,9	-25,6
Pszenica ozima	22,3	31,7	35,8	29,1	-18,7	- 8,2	2 424	3 615	4 631	3 502	-24,4	- 3,1
Pszenica jara	21,0	28,9	32,9	27,5	-16,4	- 4,8	112	380	333	537	+61,0	+41,2
Mieszanka ozima	19,3	27,3	30,3	23,4	-22,8	-14,3	159	193	253	150	-40,5	-22,1
Zboża chlebowe	19,9	28,5	32,2	25,3	-21,4	-11,2	7 943 9 012 6 700				-25,7	-15,6
Jęczmień ozimy	26,3	34,2	36,2	27,8	-23,2	-18,7	588	661	953	859	- 9,8	+29,9
Jęczmień jary	19,3	27,5	31,6	23,0	-27,2	-16,4	1 141	1 907	2 268	1 868	-17,9	- 2,3
Owies	20,7	25,9	29,1	26,5	- 8,9	+ 2,3	2 848	2 271	2 178	1 913	-12,2	-15,8
Mieszanka jara	20,8	26,7	29,6	25,6	-13,5	- 4,1	211	939	1 096	1 053	- 4,0	+12,1
Zboża pastewne i przemysłowe		27,3	31,0	25,3	-18,4	- 7,3	5 779 6 496 5 688				-12,4	- 1,6
Kukurydza	27,1	29,2	31,3	30,7	- 1,9	+ 5,1	38	17	20	23	+11,7	+36,2
Zboża ogółem	20,3	28,0	31,7	25,3	-20,2	- 9,6	10 572 13 739 15 528 12 411				-20,1	- 9,7
							w milionach ton					
Ziemniaki ogółem		222,6	235,8	220,4	- 6,5	- 1,0	24,45 24,55 21,50				-12,4	-12,0
Ziemniaki wczesne	120,4	163,5	160,3	152,1	- 5,1	- 7,0	0,74	0,99	1,03	0,92	-10,0	- 6,7
Ziemniaki późne	170,6	226,0	240,7	224,9	- 6,6	- 0,5	19,19	23,46	23,52	20,58	-12,5	-12,3

W NRF zaobserwowano również obniżkę zbiorów mieszanek ozimych, które były o ok. 40% niższe niż w 1960 r. Przyczyny tego tkwią niewątpliwie w obniżce arealu, chociaż i plony były w przypadku tych zbóż o 23% niższe.

W przypadku zbóż pastewnych i przemysłowych obniżka zbiorów w 1961 r. w stosunku do lat ubiegłych nie była już tak znaczna, jak w zbożach chle-

²⁸ „Wirtschaft und Statistik”, 10/1961, s. 578 oraz Nr 11/1961, s. 637.

bowych. Łącznie zbiory tych zbóż wynosiły w 1961 r. 5,7 mln ton i były niższe niż w 1960 o 12% oraz niższe od przeciętnej wieloletniej 1955—1960 o 2%.

W przypadku jęczmienia ozimego, na którego uprawę w ostatnich latach zwracano szczególną uwagę, zbiory były niższe niż w 1960 r. o 10%, jakkolwiek areal tej uprawy wzrósł o 18%. O zbiorach zadecydowała w tym wypadku niska wydajność, niższa niż w 1960 o 23%. W stosunku jednak do przeciętnej za lata 1955/1960 zbiory jęczmienia ozimego wzrosły o 30%.

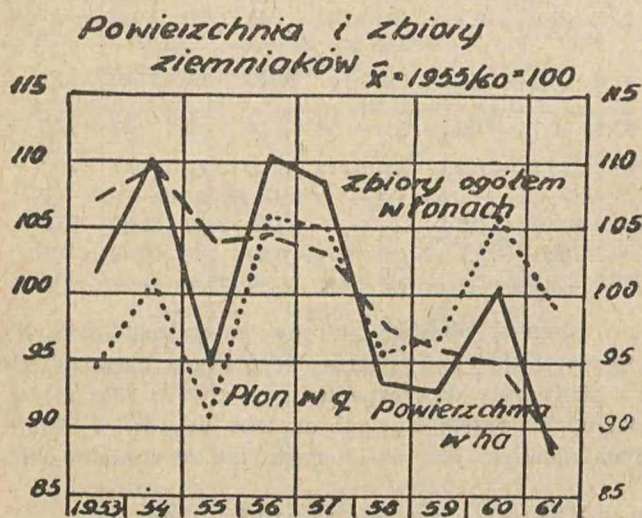
Areal jęczmienia jarego wzrósł o 13% w stosunku do 1960 r. Plony jednak były o 27% niższe, tak że ogólny zbiór tej uprawy wynoszący ok. 1,9 mln ton był o 18% niższy niż w 1960 r.

Jeszcze najkorzystniej w 1961 r. wypadł owies, jakkolwiek i tutaj zanotowano obniżkę zbiorów o 12%, spowodowaną obniżką areалу o 9% i obniżką wydajności o 9%.

Stosunkowo znaczny wzrost areálu obserwowano się w uprawie mieszanek jarych (o ok. 11%). Mimo tego przyrostu areálu zbiory ogólne były znacznie niższe na skutek dużego spadku plonów o 13%. Ogółem jednak w stosunku do przeciętnej za l. 1955—1960 zbiory tej uprawy wzrosły o ok. 12%.

Wg przybliżonych danych zbiory ziemniaków w 1961 r. wynosiły 21,5 mln ton i były o 3 mln, tj. 12,4%, mniejsze niż w r. 1960. Spadek zbiorów tłumaczyć należy zmniejszeniem obszaru uprawy o 6,3% oraz obniżką plonów o 6,5%. W porównaniu z wieloletnią przeciętną za l. 1955—1960 zbiory w 1961 r. były niższe o 12%, w tym o 11% na skutek zmniejszenia areálu oraz 1% na skutek obniżki plonów.

Porównując dane liczbowe w zakresie plonów z okresem przedwojennym łatwo zaobserwować można kolosalny wręcz wzrost plonów z 1 ha we wszyst-

Ryc.

kich uprawach polowych, w szczególności w zakresie upraw zbożowych. Wyniki osiągnięte w produkcji zbóż z 1 ha w Niemieckiej Republice Federalnej należą na ogół do najwyższych w skali światowej (wyjątek stanowi tu nieurodzajny dla NRF r. 1961). Również wydajność zbóż na jednego w pełni zatrudnionego rolnika jest bardzo wysoka i wzrosła w stosunku do 1938 r. ok. 100%²⁹. Wydajność jednak na jednego zatrudnionego, aczkolwiek wysoka, nie jest najwyższą na świecie. Pod tym względem NRF znajduje się — jak wynika z literatury — za takimi krajami w Europie, jak: Wielka Brytania, Dania, Holandia, Belgia i innymi. Produkcja zbóż na 1 mieszkańca³⁰ wzrosła w NRF w r. 1960 w stosunku do 1938 o 28 kg i wynosiła w 1960 r. 291 kg, tj. 111% w porównaniu z okresem przedwojennym. Dane te świadczą o tym, że NRF w dużym stopniu na skutek intensyfikacji produkcji rolnej zaspokaja własne potrzeby w ramach swojej produkcji roślinnej.

Wysoki przyrost plonów jest typowym zjawiskiem dla krajów kapitalistycznych dobrze rozwiniętych w okresie powojennym. Kraje te zawdzięczają wysokie plony głównie gwałtownej mechanizacji i chemizacji procesów produkcyjnych, które pokrótce postaram się przedstawić w następnych rozdziałach.

V. WYPOSAŻENIE TECHNICZNE ROLNICTWA I ZUŻYCIE NAWOZÓW

W stosunku do okresu przedwojennego zużycie nawozów w NRF wzrosło bardzo poważnie. W r. 1959 używano w NRF nawozów azotowych prawie dwa razy więcej niż w r. 1938/39. Również wysoko wzrosło zużycie nawozów fosforowych i potasowych, zmniejszono jedynie dawki nawozów wapniowych. Dla przykładu podaję, że Niemcy zachodnie stosują nieporównywalnie wysokie dawki nawozów na 1 ha w stosunku do innych krajów. W roku gospodarczym 1959/1960 w zakresie chemizacji rolnictwa najwyższe dawki stosowały: Holandia — 205,9 kg na 1 ha, Belgia — 191,8 kg na 1 ha oraz NRF — 165,8 kg,

TABELA XIII
Zużycie nawozów sztucznych w kg
na 1 ha użytków rolnych³¹

Rodzaj nawozu	1938/39	1959
Azotowe (N)	23,7	40,3
Fosforowe (P ₂ O ₅)	28,4	44,4
Potasowe (K ₂ O)	43,3	70,2
Wapniowe (CaO)	56,4	51,2

²⁹ Licząc uproszczonym sposobem bez przeliczania na jednostki przeliczeniowe w 1938 r. jeden zawodowo czynny w pełni zatrudniony w rolnictwie produkował 22,3 q wszystkich zbóż w jednostkach naturalnych — w roku 1960 jeden zawodowo czynny produkował już 44,5 q.

³⁰ „Rocznik Statystyczny Polski”, 1961, s. 487.

³¹ Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik, s. 179.

w dalszej kolejności znajdowały się: NRD, Norwegia i Dania. Pozostałe kraje na świecie zużywały znacznie mniej nawozów (mniej niż 100 kg na 1 ha).

Drugim czynnikiem decydującym o nowoczesnym charakterze rolnictwa NRF jest ciągnik, który spełnia rolę nie tylko siły pociągowej przy orce i uprawach polowych, ale również jest używany do prac budowlanych, transportowych i wielu innych w gospodarstwie rolnym. Ciągnik w NRF w dużym stopniu wyparł pociągowe siły zwierzęce, które w okresie powojennym wykazują stałą tendencję zniżkową. Szczególnie zmalał stan bydła pociągowego, konie natomiast pomimo wysokiej mechanizacji utrzymały się w 1959 r. w granicach ok. 2/3 stanu przedwojennego, a w 1960 r. 1/2 stanu sprzed wojny.

W 1959 r. w NRF było ok. 700 tys. ciągników. Ok. 16% z nich znajdowało się w użytkowaniu gospodarstw poniżej 5 ha, 27% było we władaniu gospodarstw 5—10 ha, 30% znajdowało się w gospodarstwach 10 do 20 ha i ok. 26% było w gospodarstwach ponad 20 ha. Oczywiście w gospodarstwach większych przeważały ciągniki o wyższej mocy ponad 18 i ponad 35 KM.

W 1959 r. w NRF przypadało na 1 ciągnik ok. 18,4 ha użytków rolnych. Jest to obecnie kraj najlepiej wyposażony w ciągniki na całym świecie. Za NRF znajdują się: Norwegia z 22,7 ha na 1 ciągnik, Szwecja z 29 ha następnie Dania, Finlandia, Holandia i inne kraje.

Liczba ciągników w porównaniu z okresem przedwojennym wysoko wzrosła. W miarę upływu czasu produkowano ciągniki lżejsze, cięższe natomiast znajdują jeszcze zastosowanie w dużych gospodarstwach. W r. 1959 mniej więcej na 1 ha użytków rolnych przypadał 1 koń mechaniczny.

TABELA XIV
Siły pociągowe w rolnictwie (NRF bez Saary)³²

Rodzaj siły	1935/1938	1950/51	1957/58	1958/59
Siły pociągowe zwierzęce w tys. sztuk				
Konie 3 letnie i starsze	1 256	1 200	883	826
Woły	315	280	85	59
Krowy pociągowe	1 972	1 820	1 179	1 028
Ciągniki				
Liczba ciągników w tys.	20	139	614	696
KM ciągników łącznie	500	3 267	11 735	13 150
KM na jeden ciągnik	25,0	23,5	19,1	18,9
KM ciągników przypadające na każde 100 ha użytków rolnych	3,4	23,1	82,3	92,4

W l. 1958/1959 na każde 100 gospodarstw w grupie obszarowej do 5 ha co dziesiąte gospodarstwo posiadało jeden ciągnik, w grupie 5—10 ha co

³² Statistisches Jahrbuch über Ernährung... W lipcu 1961r. zarejestrowano w NRF już 903 tys. ciągników.

drugie gospodarstwo było w posiadaniu jednego ciągnika, w grupie obszarowej 10 do 20 ha tylko 19 gospodarstw na 100 nie posiadało ciągnika a w grupach obszarowych 20—50 ha na każde 100 gospodarstw przypadało 124 ciągników oraz ponad 50 ha na każde 100 gospodarstw 239 ciągników.

Jak wynika z przytoczonych danych, NRF należy do krajów stosujących bardzo wysokie dawki nawozów sztucznych, jak również jest najbardziej zmechanizowanym pod względem liczby ciągników.

Wśród wielu innych maszyn szerokie zastosowanie w rolnictwie NRF znalazły kombajny zbożowe. W r. 1956 zebrano kombajnami 7% powierzchni zbóż, w 1958 zebrano już kombajnami 15%, a w 1960 ok. 30% powierzchni ogólnej upraw zbożowych, tj. ok. 1,5 mln ha.

VI. HODOWLA ZWIERZĄT

Dla uzupełnienia obrazu stanu i rozwoju rolnictwa NRF w ostatnich latach przytaczam poniżej kilka danych z zakresu hodowli.

TABELA XV
Pogłowie zwierząt w NRF³³

Rodzaj	W 1000 sztuk				Na 100 ha użytków rolnych		
	1935/1938	1947	1959	1960	1935/1938	1947	1960
Konie	1 553	1 577	814	710	10,5	11,1	5,0
Bydło	12 210	10 291	12 480	12 867	82,9	72,5	90,3
w tym krowy	6 049	.	5 670	5 797	41,0	36,9	40,7
Trzoda	12 622	5 516	14 876	15 776	85,5	38,8	110,7
Owce	1 900	2 352	1 084	1 035	12,9	16,6	7,3
Drób	51 676	24 636	60 011	61 017	373,6	157,0	428,0

Omawiając stan pogłowia w NRF należy przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że w sumie Niemcy zachodnie ponieśli bardzo niewielkie straty zarówno w koniach, jak i w bydłe. W r. 1947 na terenie NRF było więcej koni aniżeli przed wojną, a bydło poniosło straty w ok. 20%. Start hodowlany NRF był zatem znacznie łatwiejszy aniżeli w innych krajach dotkniętych wojną. Prawie nie zniszczony stan bydła i koni w NRF miał ogromne znaczenie dla rolnictwa NRF. Najtrudniej i najdłużej odbywa się bowiem zawsze rekonstrukcja pogłowia wymagająca wielu lat zabiegów hodowlanych.

W NRF w latach powojennych obserwuje się spadek pogłowia koni: w r. 1960 było ok. 50% stanu przedwojennego. Pogłowie koni w stosunku do wysokiej mechanizacji rolnictwa było w tymże 1960 r. jeszcze duże i wynosiło ok. 5 koni na 100 ha użytków rolnych. Ten dość wysoki stan pogłowia koni w NRF należy tłumaczyć dużą liczbą gospodarstw drobnych, które pomimo zmechanizowania często uciekają się do obsługi konnej w gospodarstwie.

³³ „Wirtschaft und Statistik”, 2/1961, s. 76.

³⁴ „Rocznik Statystyczny Polski”, 1961, s. 496.

Stan bydła przekroczył już stan przedwojenny, obecnie przypada około 90 sztuk bydła na 100 ha, w tym krów mlecznych ok. 40.

Specjalną uwagę zwrócono w NRF na hodowlę trzody chlewnej, przy czym nadmienić należy, że przyspieszono tam rotację produkcji w zakładach tuczu przemysłowego; na rzeź oddaje się sztuki lżejsze wagowo, specjalnie przystosowane do szybkiego przyrostu. W NRF rozwija się również hodowla drobiu rzeźnego (brojlerów) na wielką skalę w znacznym stopniu zmechanizowana na wzór przemysłowych drobiarskich farm amerykańskich.

Produkcja mięsa na 1 mieszkańca³⁴ w r. 1959 wynosiła 98% poziomu przedwojennego i w znacznej mierze zaspokajała zapotrzebowanie NRF w tym zakresie.

WNIOSKI OGÓLNE

W rolnictwie Niemieckiej Republiki Federalnej — podobnie jak w większości rozwiniętych krajów kapitalistycznych — dokonują się w ostatnich latach znamienne przemiany. Przemiany te cechuje:

- 1) gwałtowne zmniejszanie się liczby gospodarstw drobnotowarowych,
- 2) spadek zatrudnienia w rolnictwie i szybkie zmniejszanie się ludności rolniczej,
- 3) szybki rozwój mechanizacji i chemizacji rolnictwa,
- 4) wzrost produkcji rolnej.

W l. 1949—1960 zlikwidowanych zostało w NRF około 300 tys. gospodarstw poniżej 10 ha (ok. 14%). Gospodarstwa te, nie wytrzymując w większości przypadków ostrej konkurencji w zakresie produkcji rolnej, zostały wchłonięte przez większe bardziej przystosowane do zmechanizowanej produkcji. Likwidowane gospodarstwa to przeważnie najslabsze ekonomicznie jednostki. Znikają one nie tylko na skutek ostrej konkurencji, lecz również w wyniku polityki rządu NRF zmierzającej do likwidacji gospodarstw drobnych. Czynnikiem przyspieszającym ten proces są kredyty udzielane w szerokim zakresie gospodarstwom silniejszym ekonomicznie na wykupywanie działek z rąk gospodarki drobnotowarowej. W wyniku tej likwidacji tworzy się grupa gospodarstw większych (10—50 ha) uznanych za najlepsze dla gospodarki NRF.

W ścisłym powiązaniu ze zmniejszaniem się liczby gospodarstw pozostaje stan zatrudnienia w rolnictwie. W l. 1949—1960 odeszło z pracy zawodowej w rolnictwie 24% w pełni zatrudnionych członków rodzin, czyli 1,4 mln zawodowo czynnych, a wśród robotników najemnych pozostała tylko 1/3 stanu zatrudnienia z 1949 r. Spadek liczby, zawodowo czynnych w rolnictwie na skalę masową dotyczy głównie mężczyzn, którzy w pierwszym rzędzie znaleźli zatrudnienie poza rolnictwem, pozostawiając gospodarstwa kobietom członkom rodzin.

W NRF nastąpiła w stosunkowo krótkim czasie wysoka mechanizacja i chemizacja procesów produkcyjnych. Pod tym względem NRF znajduje się na jednym z pierwszych miejsc wśród innych krajów kapitalistycznych. Z ty-

tułu mechanizacji i chemizacji gospodarstwa rolne w NRF zaciągnęły wobec kapitału rządowego ogromne długi sięgające w 1960 r. ok. 12 mld marek.

Odplyw ludności zawodowo czynnej ze wsi oraz wysokie nakłady w rolnictwie NRF stworzyły podstawy intensywnej gospodarki rolnej. W wyniku tej intensyfikacji produkcja rolna NRF na przestrzeni ostatnich lat wysoko wzrosła i osiągnane przez nią obecnie wyniki należą do najwyższych na świecie. Ta wysoka wydajność osiągnana z 1 ha pozwala NRF na zaspokojenie w dużym stopniu własnych potrzeb (w ok. 70%).

Wyjątkowo trudnym okazał się dla NRF r. 1961, kiedy to produkcja roślinna Niemiec zachodnich spadła nawet poniżej wieloletniej przeciętnej.

NRF, mając dogodne warunki hodowlane, posiada wysoki stan pogłowia. W produkcji zwierzęcej NRF duży nacisk kładzie na rozwój pogłowia krów mlecznych, trzody chlewnej oraz drobiu. W szczególności bardzo rozwinięto tu nowoczesną, zmechanizowaną, przemysłową hodowlę drobiu.

W NRF obserwuje się wzrost ugorów społecznych (*Sozialbrache*), ziemi należącej do gospodarstw drobnych, których właściciele znajdując lepsze warunki pracy poza rolnictwem, opuszczają je i zaniedbują. W r. 1961 na terenie NRF było ok. 100 tys. ha ugorów; zjawisko to świadczy m. in. o tym, że tzw. „głód ziemi” w NRF przestał istnieć.